

קמיה דר״א בר׳ צרוק ואמר שם משמו ופרש״י אייבו אביו של רב עיי״ש, וכבר העיר בתתו״א ערך רב דזה ה׳ אייבו נכר רב וצ״ל שם ר׳ אלעזר בר יצחק כג׳ הרקדוקי סופרים שם אות ט׳ עיי״ש, אבל אני נבוכ׳ בזה, כי זה היפוך פירש״י, ואי״ה בערך רב יתברר הדבר כי אכמל״ב עיי״ש, ומה שפרש״י בהמקומות הנ״ל בשינוי ראה בספרי בית אהרן ח״ח מדף ר׳ והלאה ותראה דלא קשה מירי בעהי״ת, לך ראה שם ואז תתענג בע״ה, ובפרט מנזיר כאן לא קשה מידי כאשר ביררתי והוכחתי שם דרש״י מנזיר אינו מרש״י האמיתי ע״ש בח״ח מש״ב בארוכה גדולה וכאן אקצר, כי לא רציתי לבא בכפילא במה שהארכתי כבר בספרי עיי״ש, וראה בס׳ אוצר תוארים להר׳ א׳ ארנשטיין ג״י ערך בר פחתי עיי״ש.

בר פלוגתיה — בעל מחלוקת שלו

א) ראה בספר הוחק לזכר דרכי המשנה למוהר״ר יהודה אבעלזאן ז״ל, כלל ל״א, שכתב מצינו דשינה התנא לשונו משום בר פלוגתיה אשר מנם התוי״ט ביצה פ״ד מ״ו אחת לאחת, והוא מוסיף מכלאים פ״ד מ״ו, ב״ב פ״ב מ״י, ובכל המקומות רמז לעיין בביצה, רק כיבמות פ״ו מ״ה לא העיר לעיין, ונראה לומר שלא ישנה התנא עצמו לשונו משום בר פלוגתיה דאין זה סברא אלא שהמסדר המשנה שינה לשונו משום בר פלוגתיה, וכי״כ התוי״ט עירובין פ״ט מ״ב עיי״ש.

ב) וראה בספרי בית אהרן ח״י מדף רפ״ז והלאה, ערך אמרי תרוייהו, כו״כ כללים ופרטים בענין אם לא שייך לשון אמרי תרוייהו רק כשהוא בר פלוגתיה בכל מקום, ומתי אפשר׳ל אמרי תרוייהו אע״פ שלא ה׳ בר פלוגתיה, ועור בזה, וכמה רוגמאות בזה מכו״כ אמוראים עישה״ט בארוכה ואקצר במה שהארכתי כבר פ״א בספרי, וראה היטב בספרי ח״ה מדף רפ״ב והלאה מאות ז) וצרפו לכאן, ובכללים שלי ערך פלוגתא, יחיד ורבים הלכה כרבים, הלכה,

ובספרי ח״ז ערך אין דרך הרב לומר בשם תלמידו, וערך אין דרך התלמיד שיאמר לרבו את אמרת וכו׳ עישה״ט, ובכללים שלי ערך רי״ש עיי״ש.

בר קפרא, אי ה׳ תנא

ראה היטב בספרי ח״ט ערך איתמר מדף רפ״ה והלאה כל הכלל כלו, ובפרט שם בדף שנג׳ סימן ל״א ערך בר קפרא אי תנא ופליג עישה״ט דהוא תנא, והארכתי שם בזה, וראה בהמקומות שהבאתי שם, וע״כ אקצר כאן ולא אכפול בדבר שהארכתי בו פ״א בספרי, עישה״ט ואז תתענג, וראה שם גם בדף שע״ב אות קכ״ח מש״ש בשם הבית מאיר עיי״ש, וראה בס׳ דברי סופרים ערך רב תנא הוא ופליג אות ה׳ ד״ה תוספות סימן קפ״א דף כ״ד, עיי״ש.

בר ר״פ או בריה דר״פ

ראה בספרי ח״ד דף קכ״ד וקכ״ה שהארכתי שם לברר וללבן דבר ר״פ או בריה דר״פ אחרים המה, ופעם נקרא בשם בר ופעם בשם בריה, וראה מה שכתבתי שם בזה בארוכה לדחות דברי התתו״א שרצה לדחות את הבעל סדר הרורות ורצה לחלק בין בר ר״פ ובין בריה דר״פ, עישה״ט בעהי״ת בראיות ברורות, וזה כלל נחוץ ונפק״מ גדולה לריגא, עיי״ש בארוכה, וע״כ אקצר כאן, וראה כאן ערך בן בר בת.

ברא כרעיה דאבוה, ועוד כמה וכמה מקורות, ופתרונים ופתגמי ומאמרי חז״ל, הרגילים אצלינו ולא יודעים מקורם

סקירה על הערך

אחרי רואי אשר הרבה מגאונים נלאו לסצוא פתרון ומקורות לפתגמי ומאמרי חז״ל הרגילים אצלינו — וכן מצאתי בספר אבני חפץ להגאון מוהר״ר אהרן לעווין ז״ל אבדק״ק רישא יצ״ו,

תשובה כ״ט שהשיב להשואל שנשאל ממנו מקום מאמר א׳ השגור בפי כל, כי חפשו ולא מצאו, וזה לשונו: ודע דהמאמר הזה איננו יחיד בפרט זה, שהוא שגור בפי כל ולא נמצא, כך ישנם מאמרים רבים כאלה, שיד כל ממשמשים בהם, ומהם שלא נמצאו כלל, ומהם שנמצאו רק בצורה אחרת מכפי שהם שגורים, ולדוגמא אזכיר אחדים מהם עכ״ל, ומזכיר י״ג מאמרים ומסיים ומאמרים כאלה השגורים בפי כל ולא נודע מקורם ישנם עוד רבים, וכו׳ עיי״ש, וכן מצאתי בספר פרדס יוסף שמות ד׳ דכ״ט ע״א שכי׳ ובש״ס יש הרבה היינו דאמרי אינשי, ובמדרש תלפיות מנה אותם עפ״י א״ב וגם יש הרבה בספר מילין דרבנן ונתיב הישר, ומפתח האגדות, וע״ע שו״ת אבני חפץ סימן כ״ט, וגם יש הרבה שלא נמצא בש״ס ומדרשים, אך שגורים הם בפי העם, ומנה אותם בס׳ אורח מישור הנדמ״ח, ובטח יש להם מקורים נאמנים, ובאתי לציין רק אותם מאמרים שיד כל משמשים בהם, ונמצא רמז מהם בש״ס ומדרשים, ורק בצורה אחרת מכפי שהם שגורים ע״כ, חושב והולך כ״ח מאמרים שנכלל בהם מאמרי האבני חפץ הנ״ל עיי״ש, וראה בס׳ מדרש תלפיות אות ה׳ ענף היינו דאמרי אינשי שער אות תיו דף קמ״ג שכתב אמה׳ מיום שעמדתי על דעתי הייתי מצטער שלמה יבוקש בתורה מלתא דאמרי אינשי שנראים דברים בטלים שבדו מלבט, ובכ״מ מהתלמוד טרח למצוא למה דאמרי אינשי סמך מן התורה, ואחר החיפוש מצאתי בלב אהרן ז״ל דס״ט ע״א שהרגיש מזה ופירש תשובה נכונה אין כמות, בהקדמה הביאה מהפלוסופים הא־ליהיים כהרמב״ם, והרב בעל העקידה ז״ל, וגם כל חכמי האומות מסכימים לזה, והוא כי הסכמת העולם על דיבור אחד תעיד על אמיתת אותו דבר שאומרים, והדבר ידוע שכל מה שהוא אמיתי לא תחסר ממנו התורה דכלא בה, לזה ה׳ שואל רבא לרב מר׳, מנא הא מלתא דאמרי אינשי, ירצה מאין לנו מהתורה הא מילתא שהוא אמת בודאי כיון דאמרי לה אינשי ומסכימים בה כל האנשים ואיכ בוודאי

שלא תחסר מן התורה, דהפוך בה והפוך . דכלא בה, ואיכ מנא הא מילתא בתורה, כי דבר אמיתי צריך שלא תחסר בה, כיון שה תורת אמת מוכרח שהיא כלולה הכל מדע והש אמיתי וכו׳ ומזה הטעם הקפיד שואל ׀ המחוללות הכה שואל וכו׳ עיי״ש, ואני המא מביא לו ראיה מחזק להקדמה זאת מהמקובל ז״ל עיין בשפע טל ז״ל שמכריע היותם הספיר עשר ולא תשע עשר ולא אחד עשר כדאין בס׳ יצירה וכן במד״ר פ׳ נשא על כף אחת עשו זהב כנגד עשר ספירות בלימה עכ״ל, עישה כל הכלל כלו ותתענג.

ואחרי העיון והחיפוש כדרכי בכל הקודמים, נוכחתי לדעת כי הגדולים האלו הבי רק קסעים קטנים מזה, וראיתי כי הניחו מקום להוסיף ולהרבות עליהם כיד ה׳ הסו, עלי בתוספות מרובה על העיקר כאשר עי המעיין לנכח יביטו, כי בשבתי כנס על ג הענקים הגדולים הנ״ל צלחה לי בעוה״י להוסיף ולהרבות בחורין ובסדקין, כי המה בד לאור האבוקה של חכמתם הגדולה אִשר אפשר להכניסה בחורין ובסדקין, אבל נר ק וכה כמוני הכנסתי את עצמי גם בין הסדק ומקומות הקטנים ולקט הניחו גם לעני כמו היום להועיל לצעירי התלמידים בתת יד עמו להקל מעליהם עול החיפוש ולהראותם הדו אשר ילכו בה, גם סדרתי את הענינים בסדר נ! לפי אלפא ביתא, למען ירוץ הקורא בו בנג ולחסוך יגיעת החיפוש היתה עיקר כוונ והחורש בעגלתי ימצא חידתי ויראה אנ נתמלא במלאכתי זאת בעזהש״ית חסרון גז אשר ה׳ בזה עד עתה.

וראה היטב בספר אמרי בינה להגמהרצ ז״ל סימן א׳ ב׳ ג׳ ובהג׳ה שם שהאריך ו בענין כו״כ דברים המובאים בדחז״ל וראשון ואחרונים ולא נמצאו מקורם, והסיבה לזה עיי בארוכה גדולה וצרפו לכאן כי לקצר אני צו לך וראה את כל דבריהם היקרים השייכ ונחוצים לכללן ואז תתענג, וראה היטיב בסג מבוא התלמוד פרק שלשים מש״כ והאריך ג

עיישה'ס הדק וצרפו לכאן וראה ברכות ס"א ע"א ארינ מנח עס הארץ ה' דכתיב וילך מנח אחרי אשתו, מתקיף לה רנב"י אלא מעתה גבי אלקנה דכתיב וילך אלקנה אחרי אשתו וגבי וכו' וכו', ובתוס' שם ד"ה אלא כ' ח"ל שבוש הוא שאין פסוק זה בכל המקרא ול"ג ל" עכ"ל, וראה מהרש"ל כאן, ובעירובין ח"י ע"ב ובהג' מן הצד שם, ובמפר' גור"כ שם, כי לקצר אני צריך, ובגליוני הש"ס להגמור"ר יוסף ענגל זצ"ל ברכות כאן צ"ן לשו"ת לחמי תודה סימן כ"ט ושור'ת חו"י סימן ר"ל"ה, ע"ש, וראה בהג' מוהר"ר אליהו גוטמאכער כאן, וראה תוס' עירובין ב' ע"א ד"ה דכתיב ובמפורשים שם, ושם ס"ה ע"א ברש"י ותוס' ומפורשים שם, ותוס' שבת קכ"ח ע"א ד"ר ונתן, זבחים קי"ח ע"ב ברש"י ובמסורת הש"ס ובגור"כ שם, סנהדרין צ"ג עה"פ ובכל אשר יפנה וכו', ובמהרש"א ורש"ש והג' גור"כ שם, וע' חגיגה י"ב ב' תורה לא יגור, שבת נ"ה ב' ברש"י ותוס' גור"כ שם ובגהש"ס שם, עירובין ל"ב א' מכל מעשרותיכם וכו' בהג' הבי"ח שם ותוס' שם גור"כ, פסחים מ"ג, ומנחות נ"ח, בזה בהג' הבי"ח, ב"ב ט' ע"א במסורת הש"ס גור"כ שם, ומהרש"א שם, סוכה כ"ז ע"ב וברש"ש שם, רש"י מגילה ד' ע"א ד"ה ויחזק אסא, ב"ק פ"ז ע"א ואלה מצוות וכו' ע"ש ובגור"כ, מהרש"א ברכות ח' ע"א עה"כ אל כביר לא ימאס, ע"י"ש, מנחות פ"ז ע"א וברש"ש שם, ועוד בכמה וכמה מקומות, וראה היטב בספרי זה ערך בקיאות חכמי ישראל בפסוקים וצרפו לכאן עיישה'ס ואז תתענג ובספר תהלוכות האגדות סימן ס"ז להגאון הנורא מוהר"ר יוסף זכרי' שטערן משאוועל זצ"ל, מש"כ ברוב גאונותו ע"שה"ס, ובספרי זה ערך כל פסוקא דלא פסקי' משה וכו' עיישה'ס, ובספרי ח"ז ערך אין הדרך לוקדק בלשון הקרא וכו' מדף ת"ג ע"ב ובהג' כ"כ מקומות ובהג' מהר"ם ש"ף ראה כאן בכללן כ"כ מקומות ובהג' מהר"ם ש"ף פסחים נ"ג ע"ב ובהג' שם, ובכ"כ מקומות, וראה רש"ש זבחים קי"ח ע"א, פסחים ב' ע"א בהג' מהר"י לאנדא ז"ל, שו"ת גובי' מהר"ת יו"ד ט"י קמ"ד, קידושין מ' ע"א נתן התם אין מקיפין וכו'

ובמסורת הש"ס גור"כ שם, חולין ק"ד ע"א ובתוס' שם ד"ה חלת חו"ל ובגור"כ שם, עירובין ע"ח ע"ב תורה והתנן, יומא כ"ד ע"ב תוס' ד"ה והמקטיר, תוי"ט שביעית פ"ה מ"ד ושם פ"ח מ"ב, וראה מקומות שציינתי לעיל, וראה בספר מבשר טוב סימן צ' שאהר"ך ג"כ בכזה עיי"ש, ועתה ראינו כי רק עתה יצא לאור עיי"ש, וראה כאן ערך בני אחתי ד"ר סרפון מ"ש בשם המהרצ"ח ז"ל עיי"ש.

(א) הפתגם ברא כרעיה דאבוה לא נמצא בצורה זו בשום מקום, ורבים נלאו למצוא מהיכן נולד הפתגם הזה, רק כעין זה איתא בעירובין דף ע' ע"ב, דילמא יורש כרעיה דאבוה הוא, וראה רש"ב"ם ב"ב מ"ב ע"א ד"ה הרי זו חזקה שמצטרפין לגי' שנים, דיוורש כרעיה דאבוה הוא וכו', שהכל יודעים שדרך הבן לירש את האב עיי"ש, וברש"ב"ם ב"ב קי"ג ע"א ד"ה רב אשי אמר דיוורש כרעיה דאמיה הוא עיי"ש, וראה תוס' יבמות ג' ע"א ד"ה מקמי שכי' דע"כ לענין עריות אשת בנו קרובה טפי מאשת אח, שהבן כרע"י דאבוה הוא וכו' עיי"ש, וראה תוס' ב"מ ט"ז ע"א ד"ה בעל חוב, שכי' דבע"ח גובה השבח מהיתומים משום דכרע"י דאבוהון נ"ניהו, וראה בספר צפנת פענח תשו' סימן ש"ג, ומובא בספר כוכבי יצחק ח"ב דרי"ח שכי' שהיורש הוא כמו עצם בגור כרע"י דאבוה עירובין ע', יבמות ג', ורש"ב"ם ב"ב [דמ"כ ודמ"ה] ולכן בן הוי עצם עכ"ל, וראה רש"י כתובות צ"ב ע"א ד"ה כבעל חוב דראובן כרע"י דאבוה הוא עיי"ש, ולהג"ל ובפרט להרש"ב"ם ב"ב דמ"ב הג"ל שהכל יודעים שדרך הבן לירש את אביו, אפשר להבין מקורו של הפתגם הזה, אף דבגמרא איתא יורש, אבל הכל יודעים שהבן כרע"י יורש, וע"כ נולד הפתגם הזה ברא כרע"י דאבוה, וראיתי בספר כוכבי יצחק ח"א ד"כ שכי' בשם אחד דברא כרע"י דאבוה משום דבנו כגופו, וכי' עליו אבל באמת בגמ' הלשון יורש כרע"י דאבוה ולא ברא וכו', וכי' דהטעם ג"ל משום דיוורש ממנו עומד במקומו כביצה ל"ז דממונו בתר גופי' גריר

וגם לגבי גר אמרינן כן ועתוס' שם ד"ה ת"ש עיי"ש והנה אין כאן מקומו להאריך בזה, אבל במכ"ת מה יענה להך דהתוס' יבמות ג' דלענין עריות ג"כ אמרינן שהבן כרע"י דאבוה הוא כג"ל ודו"ק.

(ב) אב אחד יכול לפרנס עשרה בנים, ועשרה בנים אינם יכולים לפרנס אב אחד — ראה בספר נופת צופים ד"כ, וראה סוטה מ"ט ע"א במעשה דרב הונא אשכח תומרתא וכו' שלקח מאביו ונתן לבנו עיי"ש, כע"ז, ובספרי ח"ב ערך אהבת האדם מדף רס"ב והלאה עיישה'ס, בפרט בסימן י"ט ערך רחמי הבן על אביו מדף שס"ד והלאה עיי"ש.

(ג) אדם דואג על איבוד דמיו ואינו דואג על איבוד ימיו דמיו אינם עוברים ימיו אינם חוזרים — ראה ספר החיים י' א', וראה מדרש שמאל ה' כ"ג כע"ז.

(ד) אין אבידה כאבידת הזמן — ראה תנא דבי אלי' זוטא ס"ז אוי לה לינקותא דאולא ולא מהדרא עיי"ש.

(ה) אוי לגבור שצריך לחלוש — ראה מדרש תהלים כ"ב ב', ילק"ש שופטים ד' סימן מ"ב כע"ז חשון גוברא רבעי לחולשא וכו' עיי"ש. (ו) אבא האיך מעשרין את העולז ואת התבן — זה לא נמצא בש"ס, ראה רש"י תולדות כ"ה כ"ז, וראה תנחומא תולדות ח"י ורש"י שם כ"ח כ"ט, ובר"ר פס"ג י', ושם הלשון אבא המלח מהו שתתא חייבו במעשר, כך שאל עשו ליצחק להראות שהוא מדקדק במצות, עיי"ש.

(ז) אבד הבחור הזה בכפישה (סל גבוה) הזאת — כך אמרים על אדם יפה שנשא אשה מכוועדת, מדרש תהלים כ"ד א'.

(ח) אהן עלמא דמי לגלגלא דאנטליא (לגלגל שקשורים בו דליים לדלות מים מן הבאר) דמורוקן מתמלא — ויקר"ר פל"ד, דות רבה פרשה ה', וכי"ב בשמ"ר פל"א למה רומה העוה"ז לגלגל שבגנה כלי חרס שבה התחתונים עולים מלאים, והעליונים יורדים ריקנים, כך לא כל מי שהוא עשיר היום הוא עשיר למחר, ולא כל מי שהוא עני היום הוא עני למחר,

וכי"ב בשבת קנ"א ע"ב גלגל הוא שחודר עיי"ש. (ט) אומנא כד מליל באומנותיה מליל (אומן מרבר עם חבריו אודות אומנתו) — (פתגם אשכנזי) ונמצא בזה משפטים דק"ז א' — וז"ה פתגם אשכנזי: „דער טישלער ערצעהלט פון טישלעריי, דער שוטטער פון שיסטעריי א.ו.וו. (י) אזניס לכותל — מדרש תהלים ז', ורש"י ברכות ח' ע"ב, ובספרי ח"ד ערך אזניס לכותל, עשה"ס, וראה היטב בס' אמרי בינה להרצ"ח ז"ל סימן ב' דתת"ך עש"ב באריכות וצרפו לכאן, וראה ספר חסידים סימן פ' עם פי' מקור חסד שם.

(יא) אחר כל קטטה חרטה — לא נמצא בשום מקום, ואולי לקוח ממדרש שמ"ד ל' אין דבר טוב ואין שלום מתוך מריבה עיי"ש, וראה פרדס יוסף שמות דכ"ט.

(יב) איזה כשרה בנשים העושה רצון בעלה — מובא ברמ"א אה"ע סוסי' ס"ט, בשם תנא דבי אליהו וראה פרד"י שמות כ"ט.

(יג) אין אדם יוצא מן העולם וחצי תאוותו בידו — ראה קהל"ר פ"א וג', וראה כאן ערך מי שיש לו מנה וכו'.

(יד) אין אומן בלא כלים — לא נמצא בשום מקום ואולי לקוח משמ"ר פרשה מ', נגר שאין בידו ארגילא אינו נגר ע"ש, וראה פמ"ג א"ח אגרת הראשונה ע"ש, וראה פרד"י שמות כ"ט, וראה תשו' מהר"ם ב"ב ז"ל סוסי' קי"ט, אומן שאין לו כלי אומנתו בידו דומה להדיוט עיי"ש, ובאדר"ג פכ"ב הרי זה אומן ואין כלי אומנתו בידו, אין חרש עצים בלא קרדום (חכם וירא חטא) ואם אין חרש [למה] קרדום, ואם אין קרדום אין חרש וכו', מדרש תמורה מובא בבית המדרש ח"א ק"ה, ילקוט הרועים מ"ח (מובא באוצר מדרשים דק"פ) עיי"ש.

(טו) אין אורח מכניס אורח — לא נמצא בשום מקום, אך כע"ז איתא בבב"ב צ"ח ע"ב, בשם בן סירא, הכל שקלתי בכף מאזנים, ולא מצאתי קל מסובין, וקל מסובין חתן הדר בבית חמיו, וקל מחתן אורח מכניס אורח, ע"ש, ובדרך ארץ זוטא פרק ח' איתא אורח מכניס אורח הרי

זה מגונה עיי"ש, וראה חולין צ"ד ע"א, דרך ארץ רבה פ"ט, אין אורחין יכולין ליתן ממה שלפניהם לבנו ולבתו של בעל הבית, אא"כ נטלו רשות מבעל הבית עיי"ש, ובמפורשים, וראה בספר מראה המוסר ז' א', עישה"ט, וראה בשו"ת אבני חפץ סימן כ"ט שכ' ג"כ שלא נמצא בשום מקום, וכ"כ בפרד"י אות ג"ט עיי"ש, וראה מג"א אורח סימן קס"ח סק"ד, דאין בעה"ב מקפיד אם אורח אחד נותן לחבירו וכו', וראה היטב מש"כ בזה בס' נפש חיה אורח סקס"ח סע' א', וצוין לאה"ע סימן כ"ח סעי' י"ז באורח שקידש אשה מחלקו בשעה שיושב אצל בעה"ב דמקודשת, ומג"א סי' קע"ה סק"ד שאם בעה"ב נותן הקנקן על השלחן כמו שעושין בסעודות גדולות הוי כיש להם חלק בו ועוד, עיי"ש בארוכה ובמילואים שם מש"כ בענין אי האורח יכול לכבד הבעה"ב לברך, ומ"ש בזה בלק קפ"א א', ורשב"א ברכות מ"ו ע"ב, דאם הסעודה לכבוד האורח נקרא האורח בעל הסעודה ובעה"ב כאורח — ועיין זה אחר סי"ב א' ניצוצי אות ה', רע"מ עקב רע"ב רע"א, עישה"ט וצרפ"ו לכאן, טז) אין בעל הנס מכיר בנסו — לא נמצא בצורה זו, ופתגם רגיל הוא, וכעיי"ז בגדה ל"א ע"א, פסיקתא זוט' חקת כ"א, זה ח"ג ר' ע"ב, יז) אין החכמה מצויה באוכלי בשר — מדרש אליהו כ"ד א'.

יח) אין המלך ממליך את עצמו אם אין העם ממליכין אותו — פרד"א י"א, יט) אין העושר תלוי בכחו של אדם ולא בשכלו — כד הקמח ערך עושר כ"ט ע"א, כ) אין העניות בושא — מראה המוסר הובא במשלי עם א' נוספות, כא) אין הקב"ה מונה דפין אלא שעות — פתגם רגיל מאוד, בפי הלומדים, ולא נמצא בשום מקום, וראה פלא יועץ אות ל' דף י', ד"ה ואפילו שכ' וידוע שאין הקב"ה מונה דפין אלא שעות עיי"ש כל דבריו, ושהעיקר הוא שלא לבטל אפילו זמן מועט כידוע מאחז"ל שאפילו לומד כל היום פסוק ואחות לוטן תמנע, בא בשכרו כעוסק בנגעים ואהלות, וא' המרבה וא'

הממעט וכו' וכו' עיי"ש, וראה סדר אליהו זוטא פ"ב, אפילו אין בידו של אדם לא מקרא ולא משנה אלא יושב וקורא כל היום ואחות לוטן תמנע שכר תורה בידו ע"ש, ובלקוטי אליהו זוטא מכת"י בגנזי שכטר ח"א דרמ"א (מובא בתור"ש בראשית ל"ו פ' כ"ב אות ל"ו) הגירסא מכאן אמרו כל ששונה הלכות מובטח שהוא בן עה"ב, אפילו אדם יושב וקורא כל היום ואחות לוטן תמנע שכר תורה בידו, וכן איתא בילק"ש ח"א רמז תנ"ה עיי"ש, ואפשר שלקוח מכאן, דאין העיקר אלא תשעות ולא הדפין כמובן, וראה ברכות ה' ע"ב שנינו אחד המרבה וא' הממעט, וש"נ, ובס' אור זרוע ה' ק"ש סי' ו', עשה"ט וצרפ"ו לכאן.

כב) אין השביעה אלא בראיית עיניים — מדרש שכל טוב ב' רי"ג, וראה יומא ע"ד ע"ב כעיי"ז, וראה בספרי ח"ו ערך אין או אינו דומה מי שיש לו פת בסלו, מסוף דף תרס"ז והלאה, ובפרט שם דף תשכ"ב, עישה"ט, ובהציונים שם, ובפסיקתא זוטרתא בשלח ט"ז ח' עיי"ש, וראה בר"ד ס"ה"ט.

כג) אין התחלה בלא סוף — צרור המור ואתחנן ק"ו.

כד) אין חכם בלא ספרים — גבול בנימין א' א', ובספרי ח"ו דף תקי"ג, עיין שם היטב, כה) אין חכם כבעל נסיון — רגיל בפי כל ולא נמצא בש"ס בשום מקום, ראה עקידה שער י"ד, מילי דאבות י' ע"ב.

כו) אין להביט על האומר אלא על המאמר — ראה אגרת הויכוח לר"י בעל שם טוב פלקירה עיי"ש.

כז) אין לך דבר שאין לו שעה — לא נמצא, וראה פ' אבות ד' ג' אין לך דבר שאין לו מקום.

כח) אין לך קשה מן האשה — תנחומא וישב ו'.

כט) אין למדין הלכה מפי מדרש, אין מקשין באגדה — אין למדין הלכה מפי מדרש, מג"א אורח סימן קכ"ח סקס"ט, והאחרונים הקשו דכל עיקר מאמר זה לא נמצא בדחז"ל, ובירושלמי

פאה פ"ב סה"ד, איתא אין למדין לא מן ההלכות ולא מן ההגדות ולא מן התוספות אלא מן התלמוד ע"ש, שמכולן אין מורין עד שיאמר הלכה למעשה, (ועיין תוס' חולין קכ"ב ע"ב ד"ה עור), ויש אומרים שאפשר למצא מזה סמך לזה, אבל לא מאמר זה, ובתשו' הגאונים זכרון לראשונים סימן ש"ג מובא דת"ר אין מקשין באגדה וכן כתב הרמב"ם בהקדמתו למ"נ אמרו אין מקשין באגדה ולא נודע מקורם, עיין בהערות לתשו' הגאונים שם ע' ש"ע, ובספר נפש חיה אורח סימן קכ"ח סע' י"ט עיי"ש.

ופלא דבתשו' הגאונים זכרון לראשונים סי' ש"ג מובא זה בלשון "דת"ר אין מקשין באגדה וכו' עיי"ש, וראה כאן ערך מברכין ספה"ע בעמידה וכו', שהבאתי שם שמקשים על הרא"ש שכ' הדין בתנ"ד דהוי ברייתא, ולא נמצא בש"ס וירושלמי, עיי"ש וצרפ"ו לכאן.

וראה היטב בספרי בית אהרן ח"א ערך אגדה וצרפ"ו לכאן, וראה תקוני זהר חדש קס"ו, פענח רזא ז' א', תולדות יצחק ה', וראה שלטי הגבורים פ"ק דע"ז בשם תלמוד א"י בפ"ז דנוזיר וכי המדרשות אמנה הם דרוש וקבל שכר עיי"ש, והר"ר שרירא גאון במגילת סתרים כתב הני מילי דנפקא מפסוק, ומקורו מדרש ואגדה, אומדנא גינהו, הובא בהקדמת ספר מנורת המאור עיי"ש, והרא"ז בשלטי הגבורים הנ"ל מסיים, הא לך הדבר מבואר שלא אמרו החכמים המדרשים על דרך אמונה ועיקר וכו' ועיי"ש, וראה מבוא התלמוד לר"ש הנגיד וצ"ל רמ"ה ע"ב ד"ה והגדה שכ' ואין לך לתלמוד ממנה אלא מה שיעלה על הדעת וכו' והשאר אין סומכין עליהם, וראה מלחמות מצוה להרשב"א ז"ל, והר"ג גאון בפ' הראה על מעשה דאוביא טמא כ' אין סומכין ע"ד אגדה, ועוד ועוד דאה בספרי ח"א הנ"ל עישה"ט, וכאן אקצר, וראה ירושלמי הוריות פ"ג ה"ה עיי"ש, וירושלמי נוזר ז' ב', ועיין מאור עינים ט' ו', קהל"ד פ"ו ילק"ש רמז התקע"ב עיי"ש.

(כט) אין מניחין תפילין אלא בשבת — זה מאמר נפלא רגיל בפי כל ונלאו למצא מקורו.

אבל ראה בספר הפליאה, בקרניים, מדבר קדמות, דמשק אליעזר, שמביאים את המדרש פליאה הוה עיי"ש, וראה בספרי ח"א ערך אגדה, ובכ"מ בספרים שלי, שהי' הרבה מדרשים רק נאבדו ואינם אצלינו עיי"ש, ובמבוא לס' הנוטריקון דף ח"י אות מ"ז כתב ע"ז המדרש, ויבא חכם אחד ויגלה הסוד, כי מלת ב'ש'ב'ת' הוא ר"ת ב'מקום ש'ער (לתש"ד) ב'מקום ת'פוח (לתש"י) עיי"ש.

ל) אין מרובע משגשג ימי בראשית — ראה בספרי ח"ח מדף תנ"ו והלאה ומש"ב בארוכה.

לא) אין מתחילין בבי"ד — ראה זהר תצא רפ"א ע"ב, פינחס רל"ד ע"א, אוצר מדרשים דף ש"ג, ובוהר עקב רע"ג, אין מתחילין ביום ב' ואין מסיימין בד', ובספר האסופות (כ"י) דף קכ"ג ב', איתא אין מתחילין ביום ב', לא כתיבה, ולא מסכת, ולא שאר מלאכות, לפי שלא נאמר בו כי טוב, ובו נברא הגיהנום, ואין מסיימין ביום ד', שבו נתלו המאורות ונבראו המזיקין, וכשם שאין מתחילין בב' כך אין מסיימין, וכשם שאין מסיימין בד' כך אין מתחילין עכ"ל, ועי' רבינו בחיי בראשית מש"ש, וראה בספר חסידים סי' ג"ט שכ' וז"ל ואותם בני אדם שיש להם לעשות מצוה, כגון להתחיל ללמד תינוקות, או להכניס במצוה אחת, ואומר נמתין עד ר"ח אע"פ שאין זה ניהוש עיי"ש כ"ד בארוכה ובמקור חסר שם כ' ועיין בסמ"ק סימן קל"ז מה שנהגו קדמונינו להתחיל המסכתות בר"ח זהו להמתין להבחורים הבאים מחו"ל, ואף לסימן טוב וכו', אמנם זהו אך שלא יסובב עיי"ז ביטול תורה עיין יוסף אומץ קנ"א ע"ב, סימן ב"ד קודש ילבש, ובתולה נשאת ליום הרביעי, ועיין רע"מ עקב רע"ג א' תנינן אין מתחילין בשני ואין מסיימין בד' וכ' ניצוצי זהר אות ט"ו, שם תצא רפ"א ב' אות י"ד-ט"ז דבשני לא כתיב כי טוב, ובדביעי מארת חסר כתיב שלכן אנשי משמר מתעניין, עיין ירושלמי תענית פ"ד ה"ג, (ועיין שבת קכ"ט ב') ועיין ביו"ד סי' קע"ט סעיף ב', שו"ת מהר"י אסאד ח"ב סימן כ"ד, ושו"ת אבני צדק יו"ד סימן מ"ד,

וראה כלים פי"ז מי"ד ביום ב' ד' וה' לא נברא דבר טמא. בא' ג' יש טומאה. ונודע שיום הקדוש לא יחול בימות א' ג' ו', כי לא אד"ו ראש, וממילא לא אג"ו יום הכפורים, עכ"ל עיי"ש. ובוהר עקב רע"ג א', ואי תימא הא תנינן אין מתחילין בב' ואין מסיימין בד', דהיינו בב"ד עם ערב רב דלא הו"ו שליח מצוה, וכו' וכו' עיי"ש, ובנצוצי זהר אות ט"ז ציין לשבת קכ"ט ב', וזה אחרי ג"ח רע"ב, תצא רפ"א ב', ושרית הרמב"ן סימן רפ"ג, ח' הר"ן סנהדרין ס"ה ב', יו"ד ר"ס קע"ט, ודאה שבת קנ"ו א' האי מאן דבחד בשבא וכו' ובוהר אחרי ג"ח רע"ב, ובניצוצי זהר אות ב' ציין לזהר רע"מ דלי"ד א', ושם ציין לזהר חדש שה"ש, (ס"ט א' ושם רע"ג) למה בתולה נשאת ליום הרביעי, ובהגהות מה"ת על ספר חסידים סימן ג"ט שזהו אך בעניני חול אבל לא בעניני מצוה, וראה זהר וישלח קס"ט ב', ובניצוצי זהר שם אות י' עיי"ש, וכאשר תעין בכל הזוהרים והציונים, יתבארו לך היטב כל הענינים הנוגעים לב"ד, כי לקצר אני צריך עשה"ט, כי יש בזה כמה כללים ופרטים ואכמ"ל, ביו"ד סימן קע"ט ס"ב, נהגו שאין מתחילין בב"ד, ועט"ו ובאר הגולה ובוה"ק פינחס דרלי"ד א', עקב רע"ג א', תצא רפ"א ב', לית סימנא טבא בשני ורביעי, וגם איתא שם אין מתחילין בשני ואין מסיימין בד' וכו' עיי"ש, וגם בגין דגיהנם אתברי ביומא תנינא ולקווא דנהורין ביומא דביעא עיי"ש, וראה בס' עושה שלום מע' א' דף ג' ע"א שמקשה מהרמב"ם פ"א מה' ע"ז ה"ח: איזהו מעונן האומר יום פ' טוב, יום פ' רע, ורש"י קדושים ע"פ לא תעוננו לשון עונות ושעות שאומר יום פ' טוב להתחיל למלאכה, שעה פלוני קשה לצאת, והכי איתא בתו"כ ובסנהדרין ס"ה, הרי זה הוי מעונן ממש, ובס' שרשי הים תמה כן ומתוך עפמש"כ המהראנ"ח בפ' תצא שתמה עמ"ד בתענית כ"ט האי ישראל דאית לי דינא בהדי' גוי לישתמיס מיני' באב ולימצי נפשי' באור דה"ז הוי מעונן, ות"י דהאומר יום פלוני הוא טוב לצאת הוא מיחס

הצלחה ההיא אל המזל ואל היום בעצמו זה בוראי מעונן גמור, אמנם בזה אין הגורם רושם ליום ההוא, ורצה לומר ליום טובה, ה"י בטוב גם ה' יתן הטוב, ומדת רחמים נהג ביום ההוא, וזה אפ"ל אין מתחילין בב"ד דביום ב' לא נאמר כי טוב וביום ד' נתלו בהם המאורות, סימנא מילתא הוא שלא להתחיל מלאכה בהם דליכא מדת רחמים בימים ההם עיי"ש, ועט"ו יו"ד ר"ס קע"ט שכ' הסעם דאין מתחילין בב"ד משום דהכוכבים הצומחים בהם הם קשים יע"ש. (לב) אין נאה מן האדם לומר ע"ע שהוא טוב אלא אם יהי' אחרים מעידים בו — מדרש תהלים קי"ח א' — ופתגם האשכנזי הוא (אייגעני לויב שטינקט).

(ג) אין נביא בעירו — ראה מדרש שמואל פרקי אבות פ"ג מט"ו עה"מ המחלל את הקדשים וכו' שכ' בשם החסיד ז"ל שלמד מפי הר"י שושן ז"ל המחלל שאומר חולין ה"י קודם לכל, ולא ידע כי חל ש"ש עליהם, ומטעם זה אחז"ל אין נביא בעירו, לפי שהודגל ביניהם ובהיותו כאחד מהם לא יוכלו לצייר בשלימות מעלתו עליהם וכו' עיי"ש, וראה בספר אהבת עולם להמהר"ש אלגאזי עמוד כ"ה שמביא ג"כ לשון זה, ופלא דלא נמצא מקומו בדחכז"ל.

(ד) אין נותנין פרצה לפני הכשר כ"ש לפני הגנב — תנחומא וישלח סי' ה' מצורע סי' ה', ילקוט איוב רמז תתק"ח, וכעיי"ז בש"ס סוכה כ"ו ע"א, פרצה קורא לגנב, וראה ספרי תצא פיסקא רמ"ב, וגיטין מ"ה ע"א עדיין ל' לאו עכברא גנב אלא חורא גנב, וסנהדרין ק"ט ע"א, יהבת לי' אורחא לגנב.

(ה) אין נכרת הטובה אלא בחסרונה — מלאכת מחשבת ויחי פ' ויראו אחי יוסף עיי"ש, וכמו שדרשו בספרי מוסר עה"פ ויתרון האור מן החושך.

(ו) אין נטיב גופא מה רישא טב — בר"ר ק' י' עיי"ש.

(ז) אין נקב המחט צר לשני אוהבים — מבחר הפנינים כ"ה ד' רפ"א, וראה כעיי"ז סנהדרין ז' א' והוא דהוא קאמר ואויל כי רחימתין הוה

עיוזא אפוטיא דספסירא שכיבן וכו' עיי"ש, וכן אין שני דזירי"ם ישנים על דף אחד ילקוט תורה רמז ק"ל, והלשון הוא מל' זירזיר מתנים (משלי ל') וענינו תרגול אזור חיל למלחמה, אוצר כל דף ג'.

(ח) אין סוד בנשים — ראה צרור המור ויצא מ"ג ב'.

(ט) אין סוף ותכלה לאגדות — האשכול ח"ב דמ"ז בשם רב שרירא, וראה בספרי בית אהרן ח"א ערך אגדה עיי"ש.

(מ) אין סוף לאשה טובה, וכשם שאין סוף לאשה טובה כך אין סוף לאשה רעה — מד' תהילים נ"ג א' עיי"ש.

(מא) אין סכין מתחדדת אלא בירך חברתה — ב"ר ס"ט א'.

(מב) אין עבד מלך ולא לובש כלידי"ם (בגדי שרים) — ב"ר פ"ט ז', רש"י מקץ מ"א י"ב.

(מג) אין עניות כפתיות, ואין עושר כמושכל ויושר — פניני המליצות ר"י.

(מד) אין עושר כבריאות — מבחר הפנינים מ"ג ט"ו תנ"ו.

(מה) אין עושר כחכמת הנפשות — בה"נ א' ס"ג.

(מו) אין קטא קטא שיחור ואין אובד אובד מרגליות — ירושלמי תרומות פ"ח ה"ג, ע"ז כ"ב ה"ג, פ' המכניס עצמו בסכנה בשביל הנאה מועטת להשיג פחם, ולפעמים יאבד עיי"ז מרגליות, וע' פסחים ק"ב ע"ב, כך אמר ר' ינאי להרוצים להכניס עצמן במקום סכנה עיי"ש.

(מז) אין ראוי לאדם לשבח הדבר עד סיומו, שמא ימצא בו גרעון ויתבדה ויאחז בדבריו — מדרש הנעלם, בוז"ח י"ב א', ופתגם רגיל יש שאין מראין לשוטה חצי דבר.

(מח) אין ראות העין מועיל כשהלך עיוור — מבחר הפנינים מ"ב ח' תט"ו.

(מט) אין רגע בלי פגע, ולא מצב בלי עצב — ד' כוסות כוס ביד ה' כ', מובא בשל"ה יוהכ"פ דרך חיים תוכחת מוסר רל"ה ב', בה"נ א' פ"ב. (נ) אין שמחה גדולה יותר מהתרת הספיקות — ראה צל המעלות ל"ח.

(נא) אין תוכה כברה — לא נמצא בש"ס בשום מקום, אם כי שגור בפי כל, וראה כיו"ב בבר"ר פמ"ה ופע"ה, אין סתרה כגלויה (אין תוכה כברה) עיי"ש ובנר"כ, וראה יומא ע"ב ע"ב כל ת"ח שאין תוכו כברו אינו תלמיד חכם עיי"ש.

(נב) אינו דומה שמיעה לראיה — מכילתא יתרו י"ט ט', פסיקתא זוטרותא שלח י"ג ח"י, ספרי דברים א' ח', כעיי"ז בלשון אחר לא דומה שומע לרואה, וראה ר"ה כ"ה, לא תהא שמיעה גדולה מראיה עיי"ש.

(נג) אינש באינש פגע, טורא בטורא לא פגע — נרות שבת ג' תש"ה, דף י"ב, ודף ס"ו, ולא נמצא בשום מקום בש"ס וברו"א, וכ"כ בספר אבני חפץ תשו' כ"ט שלא נמצא בשום מקום עיי"ש.

(נר) אית דין ואית דין לית דין ולית דין — בר"ר כ"ו ו', וזה יתרו צ"א, ויק"ד רפכ"ה, מדרש תהלים מ"ז ו', פסיקתא דר"כ ח', קה"ר א' ד', מדר"ש כ"ה א', מובא בת"י בראשית ד' ה' שכן אמר קין להבל, וראה ירושלמי קידושין ד' א', פסיקתא זוטרותא בראשית כ"ה כ"ט, וראה כעיי"ז ב"ב ע"ח ב' וברשב"ם ד"ה אבד, ומדרש מכירי תהלים קל"ז, יומא ע"ב ע"א.

(נה) אכילה בלא שתיה כמכה בלא רטיה — מראה המוסר פראנקפורט ע"ו א' דרשת אבן שועיב מ"ה, וראה ברכות מ' א' כעיי"ז עיי"ש.

(נו) אכסנאי אף שיש עמו לאכול מביתו, מ"מ יקנה אצל האושפיזא שמחאכסן אצלו — מדרש רבה חקת פ' י"ט סי' ט"ו, רש"י חקת.

(נז) אל יאמר אי אפשי בבשר חיור, אבל אפשי ומה אעשה ואבי שבשמים גזר על כך — ספרא ורש"י קדושים כ' כ"ו.

(נח) אל ישמח בין הבוכים, ואל יבכה בין השמחים — דרך ארץ רבה פ"ו, כלה י'.

(נט) אל ישנה אדם מנהג הבריות — דא"ר פ"ו ד"א זוטא פ"ה, וראה ב"מ פ"ו ב' אל ישנה אדם מן המנהג, ותוספתא שם פ"ג ה"ה, וראה שמר"ר פמ"ו, ובר"ר פמ"ח אולת לקרתא הלך בנימוסה, ותוספתא כתובות פ"ו, ב"מ פ"ה, פ"ט,

פי"א, ועוד ועוד אין משנין ממנהג המדינה עיי"ש, וראה ילקוט וירא רמז פ"ב, עיישה"ט (ס) אל תהי צדיק הרבה — [קהלת ז'] שלא יהא אדם מוותר על התורה, במדב"ר פכ"א, תנחומא פנחס סי' ג', ובמכתנות כהונה שם, שלא לעשות מדעתו יותר ממה שצוהה התורה עיי"ש, ועיי' ברמב"ם פ"א מה' אי"ב ה"ט, מובא בב"י בטו"ד סימן קצ"ד עיי"ש, ובספרי הנ"ל בארוכה בזה, וראה כאן ערך הזהר מוצדקתך, ובספרי ח"ז ערך אין לאסור את המותר מדף קס"ד והלאה, (סא) אל תקח אשה להון או ליפוי כי ילך ההון והיפוי ונשאר הדופי — שעשועים י"ב קכ"ד.

(סב) אל תקרי מהונך אלא מגרונך — רש"י משלי ג' ט', ומקורו בפסיקתא רבתי פיסקא עשר תעשר ב', ושם הגירסא מהונך בקולך, ועיין זהר יתרו צ"ג ב' תנחו' ראה י"ב, תנחומא באבער ט', וראה פסיקתא רבתי כ"ו ב', אל תקרי מהונך אלא ממה שחננך וכו' עיי"ש, וראה משלי ג' ט' רש"י, פסיקתא רבתי כ"ו ב', וספר חסידים סימן קכ"ט רע"ה תתקכ"ג עיי"ש, וראה בספרי ח"ט ערך אל תקרי מדף ת"א והלאה כל הכלל כלו, ובפרט שם מדף תל"ז סימן י"ב ערך כל אופני החילוף וכו', ומדף ת"ג והלאה מה שכתבתי בהך דכבד את ה' מגרונך עישה"ט וצרפו לכאן, ומקור ברוך ח"א דף תתקכ"ח שחייב כל אדם לכבד את ה' ממה שחננו אותו ואפילו אם חננו רק בקול ערב של הגרון חייב לכבדו בשירות ותשבחות וכו' וכו' גם עפ"מ בגיטין ז' א' שאפילו עני המתפרנס מן הצדקה יעשה צדקה ומוכרח למקץ מהנאת אכילתו ויש צמצום הנאת אכילה ומניעת הגרון, עיין סוכה מ"ט ע"ב דעיקר הנאת אכילה כשהוא בבית הבליעה עיי"ש, ולפענ"ד נראה בד"מ, עפ"מ בספרי מוסר דבאכילה יש עבודה גדולה לכבד את ה' ראה בספר פלא יועץ מערכת א' ד"ד בארוכה גדולה, וכל ספרי יראים מלאים בזה בארוכה האכילה להשי"ת, וכן למנוע עצמו מדברים האסורים וכי"ב, וזה עבודה גדולה וכיבד גדול להשי"ת שצונו ע"ז, עיי"ש בארוכה גדולה כי זה עיקר

ויסוד גדול לעבודת השם, וראה בצעטיל קטן ובשאר ספרי מוסר, וזה כוונת המדרש לפענ"ד אל תיקרי מהונך אלא מגרונך כנ"ל עיי' תאכילה וד"ק כנלענ"ד, ובשו"ת אבני חפץ סימן כ"ט כתב על המאמר אל תקרי מהונך אלא מגרונך דלא נמצא בשום מקום עיי"ש, ובמשלי (ג' ט') פרש"י מכל מה שחוננך אפילו מקול (אל תיקרי מהונך אלא מגרונך) וזה לא נמצא בשום מקום, ועכ"ז סימן ג"ג בשם שבולי לקט, ובאה"ט שם אות י"ב בשם פסיקתא, ובה"ג מהגר"ז מרגליות על הפסיקתא ובתניא רבתי מובא ג"כ בפרד"י תולדות תקע"ב ע"ב.

(סג) אליהו לוקח חבל בכל ברית מילה, ושכל העומדים אצל כסא של אליהו מתכפרין עוונותיהם — על הברית מילה של נכד אחותי ע"ה, נשאלה שאלה, היכן נרמז וכתוב דאליהו הנביא רואה בעיניו את כל ברית מילה שעושים ישראל, וכן היכן מרומז שבשעת ברית מילה עיי' אליהו השי"ת מכפר עוונותיהם של העומדים שם, וראה בספר בני יששכר חודש תשרי מאמר ד' אות ז', שם ע"ז כך שמעתי שיש באיזו מדרש ולא ראיתי, אבל דאיתיו בספר אחד כתב ג"כ ששמע בשם המדרש שכל העומדים אצל הכסא של אליהו מתכפרין עוונותיהם עיי"ש, וראה בפרקי דר"א הגדול פרק כ"ט וז"ל נגלה עליו הקב"ה ואמר לו מה לך פה אליהו אמר לו קנא קנאתי, אמר לו הקב"ה לעולם אתה מקנא קנאת בשמים על גילוי העריות שנאמר פנחס בן אלעזר, וכאן אתה מקנא, חייך שאין ישראל עושין ברית מילה עד שאתה רואה בעיניך, מכאן התקינו חכמים שהיו עושים מושב כבוד למלאך הברית שנאמר ומלאך הברית אשר אתם חפצים הנה בא וכו' עכ"ל, ובביאור הרד"ל שם כתב דיש ע"ז דמז בזהר תשא ק"צ ע"א עיי"ש, ומביא בשם תניא רבתי ר"ס צ"ו שמביא לשון הג' דר"ש קיירא שמביא מאמר הפרא וכו' וכו' עיי"ש, וראה ביור"ד הלכות מילה סי' רס"ה ס"א ובמפורשים שם, ובספר אגרא דפרקא (מובא בס' טעמי המנהגים דף שפ"ז

ירושלמי סנהדרין י' ב', מרר"ד ב"ר מ"ב, ויקר"ד י"א, ז', תנח' שמיני מ', ורש"י ישעי' ח' ח"י, מכילתא בא י"ב א', רש"י ירמ' מ"ה ה', (סו) אם אין דין למטה יש דין למעלה — דב"ר ה' ד', תנח' משפטים ח', וראה מנורת המאור ח"ב פ"א ג' ג' כלל ט', וראה ברי"ד כ"ו י"ד, תנחו' באבער משפטים [ד], אם יש דין למטה אין דין למעלה, תנחומא משפטים ה' ע"ש.

(סז) אם אין דעת הבדלה מנין — ירושלמי ברכות ח' ב',

(סח) אם אתה הולך לשכוב כיהודי תקוט כיהודי, באשכנזי: אַז מען לייגט זיך ווי אַ איד שטעהט מען אויף ווי א איד — ראה בספר תקון קריאת שמע על המטה להה"ק אדמו"ר מוה"ר מברסלוב זצוקלה"ה ז"ע, רס"ד, שמקורו מן ויהי ערב ויהי בוקר, איזה ערב שיהי לך אותו בוקר יהי לך עיי"ש.

(סט) אם הרגלת לשונך לדבר באחיך שאינו בן אומתך סוף בבן אומתך תתן דופי — דבר"ד פרשה י' ט', מ'מרת ר' יוחנן, ובתנחו' פקודי סי' ז' אם דברת בעשו שהוא אחיך סופך לדבר בבן אומתך, וראה אברבנאל דברים כ"ג, עה"פ לנכרי תשיך וגר' הנה לא הותרה כי אם בנכרי שהוי מו' אומות ואמנם לזרע אדום לא יאמר נכרי שני' לא תתעב אדומי כי אחיך הוא ונכלל בלא תשיך לאחיך (שם) וכן ישמעאל ושאר האומות לא יקראו בשם נכרי עיי"ש כל לשונו בארוכה, וראה כאן ערך ג'.

(ע) אם יאמר לך אדם יש חכמה בגויט תאמין יש תורה בגויט אל תאמין — ראה איכ"ד ב' י"ז.

(עא) אם ירצה השם — ראה של"ה שער האותיות דף ס' ע"ב שם המאמין בה' רגיל לומר על כל מעשה ופעולה שבדעתו לעשות אם ירצה השם, מנהג זה נזכר במדרש לעולם אל יאמר אדם לעשות דבר אלא בגזירת המקום שנאמר רבות מחשבות בלב איש ועצת ה' היא תקום, וכך ינהג אדם בכל פעולה שהוא רוצה לעשות וסימנך עצת ה' היא תקום היא ר"ת

אות קמ"ו) כתב בשם הגאון מהר"ש מקדלין זצ"ל שאמר בשם המדרש בשעה שאמר הקב"ה לאליהו שיצטרך להיות בכל ברית מילה שבישראל, אמר אליהו אתה ידעת שאני מקנא לשמך יתברך, הנה אם יהי בעל הברית בעל עבירה לא אוכל לסבול להיות שם, והבטיחו השי"ת שיכפר לבעל הברית ואז יהי ריקן מעבירות, והשיב עוד אפשר יהי המוהל בעל עבירה הבטיחו השי"ת שיכפר גם לו, השיב עוד אפשר יהי הקהל העומדים שם בעלי עבירות ולא אוכל לסבול, הבטיחו השי"ת שיכפר לכל הקהל ע"כ, וכ' שזה מרומז בפנחס הוא אליהו תחת אשר קנא לאליהו ויכפר על בניו, כי הואיל ומדתו קנאה והוצרך להיות אצל כל ברית ולא יוכל לסבול, עיי' גורם הכפרה לישראל, כי הוצרך השי"ת להבטיחו כנ"ל, והנביא מלאכי אמר הנני שולח מלאכי ויפנה דרך לפני ופתאום יבא אל היכלו האדון אשר אתם מבקשים ומלאך הברית אשר אתם חפצים הנה בא (מלאכי ג' א') ושם (פ' כ"ג) הנה אנכי שולח לכם את אליה הנביא וגו', וראה דר"ק שם (ג' א') שכ' כעין לשון הפרקי דר"א הנו"ל, וראה מצורת דוד שם, וראה זח"ק ח"א בהקדמה דף י"ג ע"א: דא אליהו דטאס כל עלמא בארבע טאסין למהוי תמן בההוא גזירו דקיימא קרישא ואצטריך לתקנא ל' כורסיא ולאדכרא בפומיה, דא כרסיא דאליהו וכו', ובפ' לך דצ"ג א' א' בוזה"ק בזמנא דב"נ אסיק לבריה לאעלי' להאי ברית וכו' וע"ד תנינן דבעי בר נש לתקנא כרסיא אחרא ליקרא דילי' ויימא דא כרסיא דאליהו וכו' א"ל חייך בכל אתר דהאי רשימא קדישא ירשמון ל' בני בבשרהון אנת תזדמן תמן וכו' עשה"ט, ע"כ זאת לחוק להכין כסא לאליהו מלאך הברית בכ"מ בשעת מילה.

(סד) אלמלא יצר הרע חזוונא דשמעתא לא להו — זהר תולדות קלי"ח ע"א, ובניצוצי זהר אות ה' שם כ' שהרד"ל גרס חזוונא דשמעתא לא ליהוי עכ"ל עשה"ט.

(סה) אם אין גדיים אין תישיש אם אין תישיש אין צאן אם אין צאן אין רועה —

א'ם ירצה השם עיי"ש. וראה מדרש הנעלם מובא באוצר מדרשים דרע"ג עיי' שם.

(עב) אם יש דבר טוב מהחיים הוא הנשאל, ואם יש דבר כמוהו הוא העושר, ואם יש דבר קשה מהמות הוא הכסילות, ואם יש דבר כמוהו הוא הדלות — ראה בן המלך והנויר כ"ד.

(עג) אם תעזוב אותה יום יומים תעזוב — לא נמצא בשום מקום בש"ס, אם יום תעזבה יומים תעזוב, אגרת שמאל רפ"א בשם מגילת חסידים עיי"ש, וראה ירושלמי סוף ברכות, וספרי עקב פיסקא מ"ה, ר"ל במדה שתעזוב את התורה תעזוב התורה אותך כפלים וכו' לשנים שיצאו אחד מטבדי' ואחד מציפורין ופגעו זה בזה בחדא משכנא לא הספיקו לפרוש זה מזה עד שהלך זה מיל וזה מיל נמצאו רחוקים זה מזה שני מילין (שם אגדת שמאל וירושלמי). וראה אבות דר"נ פרק כ"ד תרא רבה פט"ז יכול אדם ללמוד תורה עשר שנים ולשכח בשתי שנים וכו' ע"ש, וראה מדרש שמאל פ"א ובעין זה ספרי האינינו, וע"ש עה"פ יערוף כמטר לקחי, וראה בן סירא פכ"ה, וראה זהר שמיני ל"ו ע"א כד"א אם יום תעזובני יומים אעזוב וכו' ובניצוצי אורות כ' על תיבת כד"א ה"ג ולא דכתיב דזה אינו בפסוק אלא הוא במגילת חסידים, וירושלמי פ"ט דברכות, וכן כתב רש"י בפרשת עקב וכתוב במגילה עיי"ש, ובניצוצי זהר אות א' כתב וז"ל בן סירא כ"ה ה', ע' לעיל בראשית ל"ד ב' אות ה', ועמש"כ בניצוצי אורות הכא, ובמדרש שמאל רפ"א ע"ש, וראה בראשית ל"ד הנ"ל שהאריך בלשון כתיב ע"מ שייך עשה"ט בארוכה.

(עד) אם תרצה להכיר אדם שאל מי הוא חבירו — משלי חכמים א' ד' ע"ה ומשלי חכמים ב' דס"ה, אגרת המוסר ט'.
(עה) אם תרצה להכיר האדם תן לו ממשלה והרשע יתגאה — צמח צדיק ל"ד ס"ב ק"ד בשם אריסטו עיי"ש.

(עו) אם תרצה שישנאוך בקר תמיד — מבחר הפנינים ל"ט ד' ת"ג.
(עז) אמרו ליה לרב פפא מה שמך א"ל רב

פפא א"ל והכתיב יהללך זר ולא פיך, א"ל אם אין זר אז יהללך פיך — לא נמצא בש"ס ובמדרשים, ראה כפתור ופרח פמ"ד, וראה שו"ת הרשב"א בהראשונות ספ"ד, זהר בלק קצ"ג ב' וניצוצי זהר שם אות ט"ז, וראה פסחים פ"ו ב' קצת בזה מ"ט קראתי לך רב הונא וכו' עיי"ש. וראה היטב בספר שיורי טהרה מערכת י' אות ב' ואות כ"ה בארוכה גדולה בזה, וראה זהר ח"א הקדמה ו' ע"א ובניצוצי זהר שם אות ז' ובציונים שם, עישה"ט, ובס' חסידים ס' תקכ"ב, ובמקור חסד שם.

(עח) אמת יש לו רגלים — מדרש א"ב דר"ע, ילקוט שמעוני בראשית ג', וראה ערך שקר אין לו רגלים.

(עט) אמת ר"ת א"רון מ"טה ת"כריכים — בעל הטורים ויחי תוצאות חיים ד' ק"ו.

(פ) אסותא ח"ים שאומרים לאדם שע"טש — וע"פ דאיתא עד יעקב ובקש רחמים ע"ז וכו' וחיה, עד שבא יעקב ובקש רחמים ע"ז וכו' וכו', ילקוט איוב רמז התקכ"ז ובפרד"א פנ"ב, ועיין ברכות נ"ג ב' ברש"י ר"ה מרפא, ובילקוט לך לך רמז ע"ז חייב אדם בעטישה להורות להשם יתברך שנהפך ממות לחיים ועיי"ש, לפיכך חייב אדם לומר בעטישתו חיים שנהפך המות הזה לאור, ועפ"מ או"ח סימן קע"ד סק"א דהמתעטש י"ל תחילה ברוכים תהיו ואח"כ לישועתך וזא דנענה תחלה ועוד דהם התחילו (וע' ט"ה בהערה לסעיף ש"ן) וראה בספר טעמי המנהגים דף תצ"ד ובהערות שם וראה תשבי מערכת סכר שכ' לפעמים כשהי' מתעטשין פרחו רוחם ומתו לפיכך בא המנהג כשאדם מתעטש אומרים לו אסותא או רפואה.

(פא) אף החידות והמשלות תורה הם — מדרש תילים ע"א א', וע' שהש"ר א' ח' אל יהא המשל קל בעיניך שע"י המשל אדם עומד על דברי תורה.

(פב) אפילו אומר לך הנאופט על ימין שהוא שמאל, ועל שמאל שהוא ימין שמע לו — ספרי ורש"י שופטים י"ז א' עיי"ש.

(פג) אפילו חיתתא לא דומה לחברתה —

כ"ב ה', זה הפך הגמרא עירובין צ"ו א', ירושלמי ברכות ב' ג', פסיקתא רבתי כ"ב ה', מכילתא בא י"ג מיכל בת כוש (בת שאול) היתה מנחת תפילין ואשתו של יונה היתה עולה לרגל עיי"ש.

(צד) אשר יגע לקנות ספרים, ולא ידע בפטרון הדברים, כחמור נושא מספוא ולא יאכל השעורים — מראה המוסר ח' ב'.

(צה) אשר צג אגוז בגן עדן — שו"ע אבהע"ז סי' ס"ג ס"ב.

(צו) אשרי האדם השם עצמו כשור לעול וכחמור למשא — תנדי"א ר' ד', וע' ע"ז ה' ב'.

(צז) אשרי מי שחושדיו אותו ואין בו — מאמר רגיל בפי כל ולקוח משבת קיי"ח ב', מו"ק ח"י ב', יהא חלקי ממי שחושדין אותו ואין בו, אר"פ לדידי חשדן ולא הוה ב'.

(צח) את שלך אינו שלך את שאינו שלך למה לך — דרך ארץ זוטא ב', יוצר יום ב' של שבועות.

(צט) אתה רוצה לתפוס חבל בשני ראשין — ראה בית המדרש ח"ב דפוס לבוב תרכ"ה, (מובא באוצר מדרשים דף שס"ד), א"ל רבש"ע בעלילה אתה בא אלי לתפוס חבל בשני ראשין וכו' וכו' עיי"ש כל הענין הנורא כי לקצר אני צריך וראה בר"ר ל"ט אחוז את החבל בשני ראשין עיי"ש, וראה דבר"ר ז' א', תנחומא ואתחנן ו', ויקר"ר רפ"י, ובר"ר ל"ט ו'.

(ק) אתא גזא דביתא אתא גזא דעלמא (עם בוא מזל הבית, של בית ישראל, בא מזל העולם) — בר"ר ע"א י"ב, בר"ר מ"ט כ', ל"ט ז', ויקר"ר רפ"ה, תנחו' ואתחנן ו', דבר"ר ז' י"א.

(קא) אתון אורייתכון מוקרא לכון ברם אנן אי לית לן ממונא לית בר נש דמוקיר לן — אסת"ר ב', ד'.

(קב) אתכא דבעל הבית סמכין — או"ח קע"ט סעי' ב' וביי שם.

(קג) אתמה לאיש תערב שנתו, ומלאך המות עמו על מטתו — שעשועים ז', קי"ג קי"ד.

ירושלמי סנהדרין ד"ט, ובספרי ח"ו ערך אין אדם דומה לחבירו.

(פד) אפילו כל המועדות עוברין יוהכ"פ אינו עובר — ספרי אחרי פרד"א פמ"ו ובירושל' תענית ב' ומובא ביוצר לפ' זכור, הכוונה על המועדים הכתובים במגילת תענית ובר"ה י"ט, מדי"ש ט' ב' וראה כאן בספרי זה ערך בטלה מגילת תענית וצרפו לכאן עיי"ש.

(פה) אפילו כמלא נימא — זהר ויקהל ר"ט וע' בראשית י"ד כ"ג.

(פו) אפילו ציפורא קלילא מבלעדי שמי' לא מתצדא כל שכן בר איניש — ירושלמי שבועות פרק ט' הלכה א', תוס' ע"ז ט"ז ע"ב ד"ה דימוס עיי"ש.

(פז) אצור לשונך כאשר תאצור ממונך — ראה מבחר הפנינים ל"ב י"ב שמ"ז, מאירי אבות פ"א מ"ז וראה בן סירא מהדורת פרנקל כ"ח ל'. (פח) ארבעה אויבי אדם, עכשוב, זבוב, גמל, נחש — מעשה תורה צ"ו ג'.

(פט) ארבעה בנים הם: חכם, רשע, תם, ושאינו יודע לשאול — מכילתא בא ח' י"ג י"ד.

(צ) ארבעה חכמים מחוכמים קטני הארץ הם הנמלים, שפנים, ארבה, שממית — משלי ל' כ"ד, שהש"ר ב' ט"ו, תנחו' באבער אמור ג'. (צא) ארורים הם הרשעים שאין טובתן שלימה — בר"ר פרשה פ"ט ז', תנחומא מקץ ג', וראה יבמות נ"ג כעין זה טובתן של רשעים רעה היא אצל צדיקים, וראה פסיקתא זוטרותא ורש"י ויצא ל"א כ"ה, וראה פסיקתא ז' שמות א' ח', וראה זהר תולדות קמ"א א', חבל עליהו דרשינייא דטיבותא דלהון לאו איהו שלים, ובניצוצי זהר שם ציין למדר"ר בראשית פ' פ"ט ז' ארורים הם הרשעים שאין עושין טובה שלימה עיי"ש.

(צב) אריא קטלא קטלת ודרא יקידת יקידת — שהש"ר י"ג ג', איכ"ר מ"ג, וראה סנהדרין צ"ו ע"ב עמא קטילא קטלת.

(צג) אשה עוברת על לאו אם היא מנחת תפילין או לובשת ציצית — תרגום יונתן דברים

קד) אתקינו טעודתא — זהר ב' פ"ח ע"ב ועע"ש ע"א, וע' ניצוצי זהר שם.

קה) בא לכלל כעס בא לכלל טעות — ספרי מטות קפסיל לא פסוק כ"א, ורש"י שם, ספרא שמיני כע"ז, וראה בסה"ק צמח ד' לצבי, לוקני הגה"ק והטהור מוהר"ר צבי מגיד מנאדבורנא זצ"ל ז"ע, פ' חקת, שכ' וז"ל: ויקצוף משה, בא לכלל כעס בא לכלל טעות, וכן בשמעו נא המורים, שמעתי שהפ"י כך, שאם לא כעס משה אף שהכה את הסלע לא הי' טעות, דאיתא בגמ' מה שעשה אאע"ה בעצמו למלאכים שילם הקב"ה לבניו בעצמו, ואקחה פת לחם, הנני ממטיר לכם לחם כו', יוקח נא מעט מים כו' ע"י שליח שילם הקב"ה ע"י שליח, וא"י משה הי' מתנבא בזה הדבר ופ"י המפורשים שהיא השכינה שהיתה מדברת מתוך גרונו של משה, נמצא אם הי' משה מדבר אל הסלע הי' גם מים ע"י הקב"ה, ולזה הכה משה הסלע, אך ע"י מה שכעס ואיתא כל הכועס שכינה מסתלקת ממנו, נמצא גם הדבור אינו דבור שכינה, ולא הי' צריך להכות הסלע, וזהו שע"י הכעס הי' הטעות, ע"ש.

קו) בא שבת בא מנחה — תוס' סנהדרין ל"ח א', ד"ה חצבה, רש"י בראשית ב' ב', וע' רש"י מגילה ט' ד"ה ויכל.

קז) באורך אזנים יוכר החמור, וכסיל באורך לשון — משלי ישראל ג' אלפים תק"א, קח) בגדול מתן אל תדרגת, בחזק מתן בל תחקור, במופלא מתן בל תדע, במכוסה מתן אל תשאל, במה שהרשית והתבונן, וא"ן לך עסק בנסתרות — בר"ר פרשה ח' בשם בן סירא וכע"ז ילקוט איוב רמז תתקנ"ז, בשם ב"ס, בן סירא ג' כ"א—כ"ב, מדרש הגדול מובא בכ"י מתימק, ומובא כע"ז גם בחגיגה י"ג א', בשם בן סירא, והמאמרים האלו נשתנו בו' פנים בו' מקומות, וודאי שינו צורתם ע"י המעתיקים השונים במקומות ובזמנים שונים, וראה בספרי ח"ו 'נרן' א"מא כו"כ הגהות ספרים ש"ש שע"כ נוכל לדון על כמה מאמרים מתמיהים בדברי חז"ל בש"ס וראשונים או סתירות וכיו"ב שזה

ג"כ סיבת המעתיקים, וראה בס' אוצר כל, מאוצר לאוצר דף י' ע"ש.

קט) בהן צדק — שגור בפי העם, וא"ן ללשון זה מקור בש"ס, רק כע"ז בב"מ מ"ט א' הן שלך צדק.

קי) אמרי אינשי בוצינא מכניה (מקיניה) ידוע — פסיקתא זוט' וילך ל"א כ', וראה בספרי זה ערך בוצינא טב מקרא וערך בוצין ע"ש, ושם הבאתי דומה לזה בגמרא, ופ"י משעה שהפרי חונט ויוצא מתוך השרץ ניכר אם הי' טוב, וזה משל על ילד, וראה ברכות מ"ח א'. קיא) בזכות ד' דברים נגאלו ישראל מחצרים שלא שינו את שמם, ולשונם, ולא גילו מסתורין (סודות) שלהן, ולא היו פרוצין בעריות — מדרש תלים קי"ד ד', ויקר"ר ל"ב ה', שהשי"ד ד' כ"ד, ילקוט ש' אמור תרנ"ז הגירסא: שלא כו' ולשונם, ולא אמרו לה"ד, ולא היה בהן פרוץ ערוה, ובבב"ד כ' כ"א, פסיקת' ז' בא י"ב ו', תנוחמא בלק ט"ו, באבער כ"ה, בהמ"ד ילינק ירושלים תרצ"ח ה' צ"ד, ובמכילתא בא כ"ח ב', ובפסיקתא ז' שמות ו' ב', בשנינו קצת ע"ש, ילקוט בלק תשס"ח, במדבר"ד י"ג י"ז, תנא דבא"ר י"ז א', פדר"א ספמ"ח, ע"ש היטב.

קיב) בזכות הבנים אבותיהם מתכבדים — תנחו' ויקרא ה' ובוהר נח ס' ב', וכד ברא טב כל בני עלמא זכרין ל"י לאבוי לטב, ושמעתי בשם ההגה"צ מוהר"ר יוסף אלימלך מאונגוואר זצ"ל לפרש המשנה בפסחים דף י' ע"ב, ומה שמשירי יניחנו בצינעא, כדי שלא יהא צריך בדיקה אחריה, מה שמשירי היינו הבנים יניח בצניעות שהיו צנועים, וע"כ לא יהא צריך לבדוק אחרי האב, כי בנים טובים סימן שגם האבות טובים היו.

קיג) בזמן שאדם אוכל משלו דעתו מיושבת עליו, משל אחרים אין דעתו מיושבת עליו — אדר"ג פרק ל"א, תנב"א דבה פכ"ז, ובירושלמי ערלה פ"א ה"ד: דאכיל מן חבריה בהית מסתכלא ביה ע"ש, וע' ערוך ערך בהת עש"ה.

— אי האורח מגרש את האורח מביתו, ויקר"ר י"ז ז', דבר"ר ב' י"ג, פתיחה למדר"ר איכה כ"ב.

קיו) ביין ונשים, נבונים נטכלו — משלי ישראל ד' אלפים קלי"ט בשם כ"ס י"ט ב'.

קיח) בין הרועה והזאב נבקע הגשה — תנח' וארא ו', שמור' ה' כ"ה, וראה עירובין ג' קדירה דבי שותפא לא חמימא ולא קריא, וכ"א בבב"ב כ"ד ב', וראה בר"ר ס' ג' אמרי אינשי בין חיותא למחבלתא אויל ברא דעלובותא ע"ש.

קיט) במוח אדם נדע חייוה — בן סירא י"א ל'.

קכ) בעוד הברזל חם הלמו — ראה בספרי בית אהרן ח"ב ערך אדמוקד' יקיד זיל קוץ קרן וצלי, ובספרי כאן ערך בוצינא טב מקרא, עישה"ט וצרפו לכאן, וראה כאן בע' טוב צפור אחד בימים ממאה בשמים, וראה אבות דר"ג פרק ט"ו, ברזל וכו' כל זמן שהוא בתוך האור עושין ממנו כל כלים שירצו, ע"ש ובמפורשים, ורגילים לומר שמיעדא דאס איזען זא לאנגע עס גלוחט, וראה משלי ישראל פ"ד, נגיד פרזלא כד רתיה, ע"ש, וראה בספר פרדס יוסף שמות דף כ"ט, שכ', שלא נמצא בצורה כזאת בשוט מקום, ע"ש.

קכא) בשעה שאדם הולך ליקח אשה ושמע קול כלביא מנבחין, הוא מצית (שומע) מה אינון אמרין — בר"ר ספג"ט, ילקוט תורה רמז ק"ז, וכל המפורשים נלאו למצא פתרון ומקור לזה ע"ש, ובס' אוצר כל ערך מאוצר לאוצר דמ"ב, כ', שזה המאמר מסתמך עה"פ (בראשית כ"ד) לעת צאת השואבות וגו', וצ"ל ריביא במקום כלביא, כלומר שומע קול ריביא (בנות העיר), כי כן דרך הנערות השואבות בצאתן אל הבאר, לספר מכל אשר נעשה בעיר מהנגלות ומהנסתרות, ע"ש, אך קשה עלי להגיה בספרים וכמ"ש בספרי ח"ו ערך הגהות ספרים, מגודל האיסור להגיה, ובס' התירוש כ' שמכנה את המספרים לה"ר בתואר כלבים מנבחים הסובבים בעיר לעת ערב וכל' הכ' תהלים נ"ט ז' ישובו

קיד) בחקל דאית ביה איזגרין, לא תימה מילה דמסתורין — בשדה שייב הרים וגבעות לא תדבר דבר סתר, שמא שומע אדם מאחורי ההר, בר"ד ע"ד ב', וראה בספרי ערך אזנים לכותל וכאן.

קטו) ביו"ט ליכא נשמה יתירה כמו בשבת, — תוס' פסחים ק"ב ב', ד"ה רבי, וע' זהר ג' קע"ג ב', ורמ"ב ב' דגם ביו"ט יש נשמה יתירה ע"ש, ומג"א תצ"א סק"א כ' כתוס', והרשב"ם פסחים ק"ב סע"ב כ' כהזהר, וע' שו"ת הרשב"א ח"ג ס' ר"ץ, ורדב"ז ח"ב ס' תר"ב, וראה בס"ת לך פ"א ב', בכל רישי ירחי וחמני ושבת י נחתי נשמה לנשמה כו', בתקו"ז ת"ו (כ"ב א"ב) ביומא דשבתא וביומא דחדשא וביומין טבין אתפתחת וכו', תי"ט (ל"ה סע"א): הה"ד יהי' סגור ששת ימי המעשה וביום השבת יפתח (וביום החודש יפתח) כו' דאינון נשמתין יתירין כו', בתכ"א (מ"ה ב') נשמתא יתירה בשבת וביומין טבין ובכל מוספין (בכל יום שייב מוסף) וראה עניני שבת להרמ"ע מפאנו ז"ל בס"ס חבל נביאים, כ"כ בניצוצי זהר על הזהר פנחס דרמ"ב ב' אות י' ע"ש, וראה תענית כ"ז א', וביצה ט"ו א', וראה בכללי הפוסקים שלי ערך זהר ובבלי זהר וירושלמי וכו' כי פליגי ע"ש, וראה בס' שו"ר טהרה מע' ג' אות נ"ה.

שכ', אחרי שמביא הזה"ק ח"ג דרמ"ב הנז"ל, גם בתקעה"ק דמ"ה ע"ב, דעמד שם בנוסח אמירת נשמת כל חי, וז"ל: אבל נשמתא יתירה בשבת וביומין טבין ובכל מוספין, איהי אימא עלאה תוספת רוח הקדש, ע"כ, ובטוש"ע א"ח ס"י תצ"א כ' הב"י הטעם דאין מברכין במיו"ט על הבשמים דביו"ט ליכא נשמה יתירה, ולא זכר מרן מה"ק, אלא דיש לומר דגם הם מודו דבמיו"ט אין מברכין, משום דשאני במיו"ט דמברכין משום דהנשמה כואבת על הנשמה יתירה שאבדה ואינה חוזרת עד שיעבור שבוע א', ולא פלוג בשחל י"ט באמצע השבוע שהוא מיעוט בכל השנה, משא"כ במיו"ט דלעולם הוא קרוב יותר לשבת ולכן אינה כואבת כ"כ וכו' ע"ש.

קסז) בייא בייא תותבא מפני למרי דביתא

לערב יהמו ככלב וגו' ע"ש, וראה בחר' תורה שלמה בראשית כ"ד—י"א מש"ב בארוכה עישה"ט, וראה תהלים מקדש מעט שם, וצרפם לכאן כי לקצר אני צריך.

(קבא*) בשר בחלב, יהי איסור בשר בחלב בטל — ראה דבינו בחיי משפטים, עה"פ לא תבשל גדי בחלב אמו, שכ' בתה"ד, אמרו ד"ל: לעתיד לבא הקב"ה מגלה להם לישראל, מפני"מ כשר בחלב אסור וכו', וכו', ובאותו זמן שכן יהי איסור בשר בחלב בטל, וכו', וכו', ע"ש אריכות בזה, כי לקצר אני צריך, וכבר כתבו האחרונים שלא מצינו בשום מקום מקור לזה, וראה חו' תורה שלמה בראשית כ"ד רף תס"ג אות י"ט ע"ש, וראה מדרש תהלים קמ"ו, ה' מתיר אסורים; מהו מתיר אסורים, י"א כל הבהמה שנטמאת בעוה"ז מטוה אותה הקב"ה לעתיד לבא, וכה"א מה שהי' הוא שיהי', ומה שנעשה הוא שיעשה, ומה שנעשה טהורים היו מקודם לבני נח, וכה"א להן כירק עשב נתתי לכם את כל, מה ירק עשב נתתי לכל, אף החיה והבהמה לכל מתחלה, ולמה אסר אותה לראות מי שמקבל דבריו, ומי אינו מקבל, כו', וי"א אינו מתירן לעתיד לבוא, וכו', וכו' עישה"ט, ובה"ש שם הביא: ריש שרצו להטיל דופי במאמר זה, שהוא הוספה מאחר המשגים עוד בדרך, ובמבוא של הס' ישועות משיחו להאברבנאל ע"ן רביעי פ"ג כ' מה שהמפקיד הביא להוכיח לשיטתו מאמר זה שהוא מבראשית רבתי לר' משה הרדשן בפ' מקץ, וכו' ע"ש, וראה ה"ש משפטים כ"ד י"ט רף ש"ה ע"ש, וראה כאן ערך גיד הנשה, כל ערכי לעתיד לבא וצרפו לכאן כי שם הארכתי בענין זה עישה"ט, וע"כ אקצר כאן, וראה היטב הרק בתהלים מקדש מעט בפ' בית אהרן תהלים קמ"ו אות כ', מש"כ והאריך ע"ה דה' מתיר אסורים ע"ש בארוכה גרילה וצרפו לכאן, כי לקצר אני צריך, וראה כאן בערך למה נקרא שמו חזיר וכו' עישה"ט, והבית אהרן שם כ' לאמור: כבר העדותי כי המדרש שוח"ט מן ס' ק"ט עד גמירא הוא הוספה בומן מאוחר מן המדרשים

שונים, וכו' וכו' ע"ש מכריז מקומות מ"ש בענין איך אפ"ל ריחזור ויתידנו עישה"ט.

(קכב) גונב מן גוי, לסוף גונב מישראל, נשבע לגוי, לסוף נשבע לישראל, מכה"ש לגוי, לסוף מכה"ש לישראל — תנבא"ר פכ"ה, וראה תנבא"ר פט"ו, ילקוט תורה רמז תק"ד, ומובא בבאר הגולה חז"מ ס' רל"א סעיף א' אות ב', אמר לי (אותו האיש) רבי מעשה שמכרתי לגוי ד' כידים תמרים וכו' וחיסרתיו במידה ג' סאין תמרים, ואח"כ נטלתי את המעות ולקחתי בהן כד א' שמן, והנחתיו במקום שמכרתי לגוי את התמרים נקדע הכר ונשפך השמן והלך לו, אמרתי לו, בדרך המקום שאין לפניו משוא פנים, הכ' אומר (ויקרא י"ט) לא תעשוק את רעך ולא תגזול ע"ש.

(קכג) גיד הנשה לעתיד לבא יחזור להתירו — כ"כ בשו"ת בנין שלמה מע' גיד הנשה אות ע"ו, מובא בשדי חמד ש"ל ב' פעמים, (ראה כאן בערך למה נקרא שמו חזיר), והקשויות ע"ז והאריך אפשר שתבטל ח"ו מצוה אחת מתה"ק, ראה בשדי חמד בארוכה גדולה, כ"כ כללים ופרטים בזה, וראה שרי חמד כללים מערכת ג' כלל ע"ו, פאת השדה מערכת ג' סימן ז' שירי הפאה מע' ג' אות ז', פאת השדה מע' החיית כלל ח' וכלל ט"ז אות ח', ואז תתענג מבקאותו הנוראה, וע"כ אקצר במה שהארכו כבר, עישה"ט.

ובשד"ה כללים מע' הג' כלל ע"ו מביא בשם הגאון מו"ה שלמה הכהן בספרו בנין שלמה בהקדמה השניה דף י' ע"א, דגיד הנשה לעתיד לבא יחזור להתירא, אף למיד מצות אין בטלות לע"ל, והקשה רבחולין ק' אמרינן רגיד הנשה לא בטל משום בריה ואמאי לא משום דבר שיש לו מתירין לעת"ל, כעין שכ' הרש"ל (בהג') על ש"ר) בשם הא"ז, דחתיכה שנאסרה בתיקו לא הוי דבשיל"מ משום דאם יבא אליהו ויטהרנה הרי יבורר למפרע דמעותלם לא הי' איסור כלל, ומשמע דאי לאו האי טעמא שפיר מקרי דבר שיל' מתירין, ע"ש בארוכה, וראה היטב כאן ערך כל המועדין יהיו בטלין וכו',

לא תעשו מצותי אגרש אתכם מן הארץ, אבל במלכי ישראל לא, לפי שארץ ישראל כל ישראל שותפין בה, וכו' וכו' ע"ש, וראה פחר יצחק ערך דינא דמלכותא דינא ד' צ"ד, ובכללים שלי בערכו, וכאן אקצר, וראה שו"ת חת"ס, אריח ס' כ"ה ע"ש.

(קל) (אמרי אינשי) דנכית ל" חו"א, חבלא מדחיל ל" — מי שנשכו נחש, החבל שדומה לנחש מפחידו, משה"ש א' י"ד, קה"ר ז' [א] ד', וראה ותר ב' מ"ה א', מאן דנשיך מכלבא, מקליה אודעזע, ע"ש, וכן אמרי אינשי מי שנכוה מחמין נזחר בפושריה, וראה לקמן אות שי"ט).

(קלא) דעת חסרת מה קנית, דעת קנית מה חסרת — קה"ר ז' מ"א, תנח' ויקרא א' תנח' באבער ב', תנח' חקת ו' ע"ש.

(קלב) דשיים אורחיה כו' סגי שוי — מי שמחשב ררכיו ומעשיו קודם לעשייתו שזה הרבה, שמביא טובה לעצמו, ויקר"ר ט' ג' ע"ש.

(קלג) דרור אחד לא יבשר האביב — ובס' פחד יצחק מע' ד' מביא ממהורשדים ס' ס"ו, דרור אחד לא יעשה קין, וראה בס' אברהם אזכור מע' ד' אות פ"ג, וציין לרש"י קידושין דס"ד ע"ב ע"ש, ובספר מכלול המאמרים והפתגמים מביא זאת בשם בית שלמה ל"א הגדרים ח' ע"ש, והעלים עיניו מהג"ל, וזה רגיל בפי כל הבריות, גם באשכנז רגילים לומר: "איין שוואלב קען ניכט זאמער מאכען".

(קלד) דרך ארץ קדמה לתורה — תנבא"ר רפ"א, ויקרא רבה פרשה ט' ופ"ה, כ"ר"ב לשמור את דרך עץ החיים (בראשית ג'), דרך זו דרך ארץ, ואח"כ עץ החיים זו תורה, תנבא"ר ויקר"ר שם, ילקוט תורה רמז תר"ע, וראה תוס' ישנים יומא פ"ה ב', רגיל רבינו יעקב לומר תלמוד תורה טפל לגבי דרך ארץ, מרקתני (אבות פ"ב) יפה ת"ת עם דרך ארץ, אלמא דרך ארץ עיקר וכו', מובא גם בהג' מיימוניות פ"ג מה' תלמוד תורה, ובס' אוצר כל מאוצר לאוצר דח"י ע"ש, ולא נמצא בש"ס. (קלד*) דרך התגרין מראין את הפסולת

למה נקרא שמו חזיר וכו', לויתן נותץ לבהמות וכו', ולעת"ל הקב"ה מתיר וכו', עישה"ט וצרפם לכאן.

(קכד) גיפא בחזורין ומפלגא לבישיא — ויקר"ר פרשה ג', קהל"ר פרשה ד', ובשמות רבה פל"א כע"ז, מנאפת בתפוחים ומחלקת לחול"ט, ר"ל העושה עושר ולא במשפט, ומפזר וגותן לאביונים דמיונו כאשה מנאפת בשכר תפוחים ומחלקת אותם לחולים וכואבים, תרגום הגואף והגואפת (ויקרא כ' י') גיפא וגופתא, תפוחי זהב (משלי כ"ה י"א) חזורי דדהבא ע"ש, וראה חא"ג מהרש"א כתובות ס"ז א' ע"ש.

(קכז) גס כל חלי וכל מכה אשר לא כתוב בספר התורה חזו וכו', זה מיתת צדיקים — מאמר שכיח בספרי הדרוש ולא נמצא בשום מקום, וכ"כ בס' שו"ת אבני חפץ תשו' כ"ט.

(קכו) דבר אל העצים ואל האבנים — שגור בפי כל ולא נמצא בש"מ, וראה כע"ז בזהר ב' קפ"ו ב', זכאה מאן דמליל על אדנין דשמעין ע"ש, וברמי' ו' י', ערלה אונם ולא יוכלו להקשיב.

(קכז) דברים היוצאים מן הלב נכנסים אל הלב — מאמר רגיל ולא נמצא בשום מקום, אבל ראה ברכות ו' ב' כל אדם שיש בו יראת שמים דבריו נשמעין, וראה בס' שירה ישראל מר' משה אבן עזרא דף קנ"ו, ע"ש, וראה שו"ת אבני חפץ ס' כ"ט שכ' לא נמצא בשום מקום ע"ש.

(קכח) די לחכימא ברמיזא — לא נמצא בשום מקום, ואולי לקוח ממדרש משלי כ"ב מתלא אמר לחכימא ברמיזא ולשטיא בכורמיזא (באגרון, שמות כ"א, תרגימו בכורמיזא, וראה בספרי זה ערך באגרון וצרפו לכאן), וראה בס' פרדס יוסף שמות דף כ"ט ע"ש, וראה לקמן אות שג).

(קכט) דינא דמלכותא דינא שייך רק בחוץ לארץ, ולא בארץ ישראל — ראה ר"ן נדרים כ"ח ע"א, ר"ה במוכס שכ' וז"ל: וכ' בתוספות, דדוקא במלכי האומות אמר דינא דמלכותא דינא, מפני שהארץ שלו, ויכול לומר להם אם

תחלה, ואח"כ מראין את השבח — במדבר פט"ז תנחו' שלח סי' ו', ותחומא באבער סי' י"ב. קלה) דרקק לעיל על אפוי נפל — פתגם באשכנז ג"כ (ווער געגען דען הימעל שפוקקט, דעם פאלט עס אויף דען קאפף) קהל'ד פ"ז, הרוקק למעלה ממנו, הרוק חוזר ונופל על פניו.

קלה)* הא קל דחכים, וידיא משלחין מיתין — בר"ר פס"ה, קולו קול חכם נוצר תורה, והידים מפשיטין את המתים תכדיכיהם, (משל על הצבועים המתחסדים בשקר וידיהם מלאו חמס).

קלה) האי מאן דדמיך בריש שתא דמיך מזליה — כן מובא בדרכי משה טואר"ח סי' תקפ"ג, מירושלמי ד"ה, וכן מביאים הסו"ז והגר"א שם, ושליה מס' ר"ה פרק תורה אור, אבל לא נמצא בירושלמי, וראה בס' אמרי בינה להמהר"צ ז"ל סי' א' דף תתצ"א מש"ב בארוכה ע"ש.

קלה) האדם הוא עולם קטן — ספר יצירה ד"ב.

קלה) האוכל פירות בשוק דומה למלך — פחד יצחק ערך אוכל, ולכאורה זה היפך הגמ' קידושין מ' ב', מס' ד"א דבה פ"י, דאיתא, האוכל בשוק חבירו של כלב.

קלה) האומר דבר בשם מי שלא אמרו מביא קללה לעולם — ילקוט משלי רמז תתקל"ח, מד' משלי ו' ס"ז, וע"י סוף כלה, וראה היטב בספרי ח"ג ערך אומר דבר בשם אמרו, ע"ש.

קלה)* האומר לשון הרע, הוא הורג שלשה, המספרו, והמקבלו, ומי שנאמר עליו — מדרש תלים ג"ב ב'.

קמ) האי עלמא כהלולא דמי — כע"ז עירובין ג"ד א', חטוף ואכול, חטוף זשתי, דעלמא דאולינן מיניה כהלולא דמי, רש"י היום ישנו ולמחר אינו, דומה לחופה שחולפת והולכת מהר, ע"ש, אבל בצורה הראשונה לא נמצא, ובע"ז יעקב הגירסא „כבי" הלולא, ע"ש. וטעם „דבי" הלולא, ע"ד אח"ל כל העולם

וכי' וחנינא בני די לו בקב חרובין וכו', והנה ליכא כתובה דלית בי' תיגרא, וע"פ דוב המחזנים בעצמם אין להם שמחה, מחמ"ז; ורק האנשים של „בי" הלולא, הם שותים ושמים, כמו שכל העולם נזון בשביל הצדיק, והצדיק אין לו הנאה מעוה"ז, טעמי המנהגים בשם ס' א' דף ת"ד, ובס' צפנת פענח כ', שמעתי מהמגיד מוהר"ם, על עלמא כהלולא דמיא, כמו הלולא שיש כ"כ עובדות וטרחות, ותכלית הכל בשביל „לי" שיאמר החתן להכלה, הרי את מקודשת „לי", ובלא אמירתו „לי" שאו עמלו וטרחו, כך כל עניני האדם שיוכה לדבוק בה', כמ"ש ובו תדבק, וזהו תיבת „לי" ואם לאו וכו', ע"כ שם. ובס' בית שמואל אחרון כ', דהנה החתונה עיקר דהחתן מקדש הכלה, ועכ"ז עושין סעודות ושוורין וכדומה, ודרך העולם על הקידושין אין משגיחין אם להיות כד"ן, ולפעמים מקדש החתן בטבעת שאולה. ועוד, ועל הטפל משגיחין ומסריחין, כן העוה"ז דעיקר התכלית שבא האדם לעולם הוא כדי לעבוד את הבורא, ועל העיקר אין משגיחין דבדברים הטפלים צרכי עוה"ז עיקר אצל בניא, לכן דימה העולם להלולא, ע"ש. ואני בילדותי אמרתי לפרש דח"ל, „כבי" הלולא דמיא, דהנה ההלולא הוא בזמן מועט היינו החופה והקידושין, רק קודם החופה מבלין האנשים זמנם כדי שטות ודברים בטלין וכיו"ב, כדרך העולם, עד שמגיעים להחופה היינו ההלולא, וע"ז או"ל האי עלמא „כבי" הלולא דמיא, כעולם התווה וההבל, מפני שמבלין הזמן, ח"ש „כבי" הלולא, כי ההלולא מצוה אבל לא „כבי" הלולא, שהוא רק ביטול הזמן, כאשר עניינו רואות בכל פעם, ובס' שפתי צדיקים (מסעי), פי' ע"פ חז"ל „בי" תבנא „ובי" מלחא, שפי' בית המונח בו תבן, גם כאן מכינים המאכלים ומטעמים בבית אחר, ואותו הבית נקרא בי' הלולא, ובבית אשר שמחין בו נקרא הלולא, ח"ש האי עלמא „כבי" הלולא דמיא, אבל ההלולא עצמו הוא בעלמא דאתי, ומי שטרח וכו', מובא שם. ובס' דרך אמונה בשם הצדיק מפרשיסתא ד"ל, כי דהפי'

ושם ע"ז א', אין הגונב אחר הגנב משלם ד' זה, וראה ברכות ה' ב', בטר גנבא גנוב וטעמא טעים, וע' רש"י שם, וראה ירושלמי סנהדרין פ"ח ה"ג ופי"א ה"ב, וספרא פ' קדושים לא תגנוב את שלך מאחר הגנב, וע' תוספתא ב"ק פ"ו ע"ש.

קמט) הגיעה לפרקה — משלי ישראל אלף תתע"ט, בשם תוספתא יבמות ספ"ו.

קנ) הדבק לשחזור (להשר) וישתחוו לך — ספרי דברים ו', רש"י לך לך ט"ו, ח"י, ובר"ר ט"ז—ג', הגי' לשיחון וישחון לך, ע"ש.

קנא) הדג מראשו מבאיש — פתגם העם, כע"ז אין הבשר מבאיש אלא מתוכו, תדבאר"ר פרק כ"ט, כע"ז בש"ס סנהדרין ל"ט ב', ירך מתוכה מסרחת.

קנב) הדם לא ייהפך למים — פתגם האנשים, (בלוט איז קיין וואסער), צמח צדיק ג' [ח"י].

קנג) ההכרח לא יגונה ולא ישובח — ח"י אג' מהרש"א ב"ב פ' א', פנים מאירות ג' ב', כיו"ב ההכרח מתיר האסור, פניני חכמים ל"ט, וראה מהרש"א חולין ז' ע"ב, ובס' פרדס יוסף רכ"ט חשבו בין הדברים שלא נמצאו בסגנון כזה ע"ש.

קנד) הוא אמר סולת והיא אמרה קמח — ראה בבא מציעא פ"ז א', קמח סולת, כתיב קמח וכתוב סולת, א"ר יצחק, מכאן שהאשה עיניה צרה באורחים יותר מן האיש, ופרש"י היא אמרה קמח והוא סולת, ע"ש ובמהרש"א ובמפורשים שם ובמפורשי התורה האריכו בזה, ומרש"י וירא ח"י ו' לא משמע כן שכ' קמח סולת, סולת לעוגות, קמח לעמילן של טבחים לכסות את הקדרה, וכו' ע"ש, והארכתי בזה כבר בכללים שלי מע' נשים ערך קמצניות. והנה אין לפרש"י הזה בב"מ פ"ז הנ"ל שום מקור ולא יודעים מאין לקח רש"י זאת, וראה בתורה תמימה וירא כאן אות כ"א, ואקצר במה שהארכתי כבר בכללים שלי, וברבר סתירת רש"י מהחומש לרש"י בגמרא ב"מ פ"ז הנ"ל, ראה בספרי בית אהרן ח"ח ערך אין להקשות

הוא דכמו מי שהכין כל צרכי הנשואין ושכח לקנות טבעת קידושין, נמצא כל היגיעות הרבות הי' ללא תועיל, וכן האדם שעמל בזה העולם ושכח לקדש א"ע, ולבסוף חובק את ידיו ואוכל את בשרו ע"ש.

קמא) האמת אמת אצל כל הנבראים, האמת הוא שוה לכל האומות — ספר התמר, קרית ספר ג' ק"צ.

קמב) האמת יורה דרכו — פתגם רגיל בספרים, ראב"ע משלי ט' א', רמב"ם שמנה פרקים סוף פ"ד, האמת יעשה דרכו, ולא נמצא בש"ס.

קמג) הבגדים מכבדין את האדם — ראה שבת ק"ג ב' ר' יוחנן קרי למאניה מכבדותא, ובקונטרס אחרון ממדרש ילמדנו בית המדרש ח"ו אות ל"ח (מובא באוצר מדרשים דף רכ"ה), איתא, בן סירא אומר הדר אלקים בני אדם, והבגדים מכבדין את האדם, ושם מעשה בחסיד א' כשהי' עולה מן השוק הי' גוטל בגדיו ומקפלן וכו' א"ל הבגדים מכבדים אותי בשוק אף אני מכבד אותם בבית, וכו', ע"ש. וראה תנח' צו סי' ב', שמו"ר פ"ה, וסוף ד"א ז', כבודו של אדם זה כסותו, וראה שבת קמ"ה ב' וב"ק כ"א עישה"ט.

קמד) הבגדים מכבדים אותי בשוק, אף אני מכבד אותם בבית — בהמ"ד ו' פ"ה, הבגדים מכבדים האדם, ילמדנו ס"ה, וראה ערך הבגדים מכבדים את האדם.

קמה) הבניה מכבית גחלי הלב — מדרש שכל טוב ח"א דף ע"ר.

קמו) הבריא אינו מאמין בצער החולי — מכתבי שפת עבר כ"ז; זה פתגם בפי כל ולא נמצא בש"ס.

קמז) הגבורה לאריה, הסבל לשור, החכמה לעגור, האריגה לעכביש, הבניין לדבורים, ועשית האוצרות לנמלים — שעשועים ז' ר"ג.

קמח) הגונב מן הגנב פטור — לא נמצא בש"ס בצורה הלזו, אך נלקח מבי"ק ס"ב ב', אין הגונב אחר הגנב משלם תשלומי כפל,

מרשי על רשי, עישה"ט, ואפשר דהי' לפני רשי איזה מדרש כן ונאבד כמ"ש כאן כ"פ דהרבה מדרשים היו ונאבדו מאתנו, וראה בספרי ח"א ערך אגדה, ובכללים שלי ערך מדרש, וכאן בכללן כמה פעמים.

קנה) הוי דן את דברך עד שלא תוציאם מפ"ך — רא"ז פ"ג, כלה רפ"ה.

קנו) הותרה הרצועה — ויקר' כ"ח א'. פסיקת' דרי"כ ח', מרמ"ש כ"ה א', קה"ר א' ב', זהר ג' קע"ז ע"ב, זהר א' קצ"ו ע"ב, קה"ר י"א י"ג, פתגם רגיל ולא נמצא בש"ס.

קנו) הזהר מוצדקתך — ראה אוצר מדרשים מעשיות דף של"ט, מעשה מאיש זקן שאמר לבנו תשמור עצמך מן הצבועים ומן האנשים שהמה עוסקים בחסידות הרבה חוץ לטבע הבריות, כי כך מראים עצמם שהם חסידים אבל שבע תועבות הן בלבם, והזהר מן וצדקתך, וכו', וכו', המעשה מהכומר, אף הכומר הוא מן הצבועים של וצדקתך, וכו' וכו', עיי"ש בארוכה כל המעשה.

קנח) הי כמה דמעילה עויל על פלכתיה, כן טליק ל"י בפלכתיה — משל הוא על הכעס, כמו שהאורג טוח על פלכו כן עולה לו המטוה, קהליר ז' כ"א עיי"ש.

קנט) היום כאן ומחר ויברח — פתגם רגיל, ראה נחלת שבעה א', משלי ישראל ב' אלפים תשי"א, בשם ר' שמואל בר' דור הלוי.

קס) היום עודנו ומחר איננו — ירוש' סנהדרין ספ"ו, תרגום יונתן ישעי' ב' כ"ב, פסיקת' זוט' קכ"ב.

קסא) הכנר והמקל ניתנו מכו"כין מן השמים — ויקר' ל"ח ח', ספרי עקב י"א י"ב. קסב) הכל הולך אחרי הראש — פרר"א פרק מ"ב, ולא נמצא בצורה זו בש"ס, רק כע"ז עירובין מ"א א', תוספתא תענית פרק ב', בותר רישא גופא אזיל, עיי"ש, וראה רבר"ר פ' א' י', ילקוט דברים רמז תת"ב, למה הרבר רומה לנחש הזה, שאמר הונב להראש: עד מתי אתה מולך תחלה, אני אלך תחלה, א"ל לך,

הלך ומצא גומא של מים והשליכו לתוכה כו', מצא קוצים והשליכו לתוכן כו' מי גרם לו, על שהלך הראש אחר הונב, כך כו', כשהגדולים הולכים אחרי הקטנים, הם גופלים וכו' ע"ש ובנו"כ, וראה אוצר כל מאוצר לאוצר ד"ג, עיי"ש.

קסג) הכל חוליס אצל הקור — ש"ע או"ח רע"ז ח', ובקצש"ע צ"ח-ה"י, גורס: אצל הצינה ע"ש.

קסד) הכל תלוי בלשון — תנחו' מצורע ב', באבער ד' מד' תלים ג"ב ב'.

קסה) הכל תלוי במזל אפילו ספר תורה שבהיכל — לא נמצא בש"ס וירושלמי וראה תקוני הזהר תקונא ס"ט ותקונא ע', ורגילים לומר יערער בוך הא"ט זיין אייגענעם שיקואל. תרגום קהלת ט' ב', הכל תלוי במזל, זהר ג' רפ"ט א', וע' שבת קנ"ז א', ומו"ק כ"ח ע"א תוס' ר"ה אלא במזל עיי"ש ובניצוצי זהר שם רפ"ט א' אות י"ב כו"כ ציונים בענין מזל עישה"ט, ועיי"ש בציונים מה נקרא מזל, וראה זהר נשא קל"ד א', קס ר"א פתח ואמר הכל תלוי במזל ואפי' ספר תורה בהיכל, ותיקו' ריש תס"ה, (צ"ט סע"ב) וע' בלקוטי מהר"ם שיף סוף חולין, וע' ניצוצי זוהר שם, וראה שרי חמד בהתנצלות המחבר למע' ל' ד"ה עוד זאת ע"ש, וראה בס' קהלת שלמה בערכו ע"ש.

קסו) הכתיבה לשון היד — משלי חכמים א' כ"ה, משלי חכמים ב' י"ט, כת"ר ט"ד, הקולמוס מליץ הלב, נובלות חכמה קצ"ח, הקולמוס שליח הלב, כסאות לבית דוד בהקדמתו ע"ש.

קסז) הלואי שתהא יציאה כביאה — אבדר"ג ל"ט א', וראה ב"מ ק"ז א', תהא יציאתך כביאתך לעולם כו', בלא חטא, עיי"ש. קסח) הלכה בידוע שעשו שונא ליעקב — ראה ספרי בהעלותך ט' י' ומובא ברש"י וישלח ל"ג ד', ובהערות הגאון מלאסק ז"ל מובא בפרד"י ח"א דף שס"א, כתב על מ"ש רש"י הלכה בידוע שעשו שונא ליעקב, מה ענין הלכה לזה, ונראה דאיתא ביורה דעה סי' פ"ה, דמכירים זא"ז אסורים לאכול בשר וגבינה

תהלים ק"כ שכ"כ, וראה פרד"י יתרו דף קע"ד, ומביאים מרמתיים צופים דפ"ב ב', דזה הפי' בתנא דביא פ"ו, כל הקץ בחיים אין לו חלק לעוה"ב, ועיי' ביוספון פרק ע"א, ומדר' תלפיות ענף חלק עוה"ב עיי"ש, וראה פרד"י שמות דף כ"ט, וראה בהג' רגלי מבשר על התשבי, מע' סכר דף נ"ה, עה"פ (שמואל ב' ט"ז) ויצו אל ביתו ויתנן (דאחיתופל) שציין למדרש תנחומא פ' מצורע מה שדרש ע"ז, וכתב דנראה לו שמוזה לקחו לומר המאבד עצמו לדעת אין לו חלק לעוה"ב, וציין להיך שאל הג"ל, ולתשו' אבן יקרה שכ' תשובה ארוכה בזה, שלא נמצא מקורו ונ' דלמדו זאת מאחיתופל עפ"י המדרש תנח' הג"ל וכו' וכו' עיי"ש בארוכה, וראה פרס יוסף שמות דכ"ט.

וראה סנהדרין פ"י מ"ב, דלאחיתופל אין לו חלק לעוה"ב, ובתפא"י אות י"ב כ' ואפשר עוד דלהכי אין לאחיתופל חלעה"ב מדהמית א"ע, וכדמרגלא בפומא דאינשי דהמאבד עצמו לדעת אין לו חלעה"ב, וכנ"ל דמוכח מהשם שכינו לו מאבד א"ע, ולא הורג א"ע ש"מ דבאמת אבד את נפשו, ואעפ"י לא מצאתי סמך לזה בשוט מקום, רק בלחם שמים כאן כ', שמצא כן בתוספתא דשמחות ולא מצאתי כן שם בפ"ב שמדבר ממאבד א"ע, אולם המהדרי"ט כתובות ק"ג ב' כ' שאחדל ותהי עונותם על עצמותם, זה המאבד א"ע לדעת שאין לו חלעה"ב וכו' עיי"ש, וראה תיור"ט שם.

וראה מדגליות הים סנהדרין צ' ע"א אות כ"א, שכ' שהמקור הוא ממדרש תהלים ק"כ, שכ' אתה מוצא בדואג שהרג א"ע שאין לו חלק לעוה"ב, ע"ש, וע' גיטין ג"ז ב', ששאלו אם אנו טובעין ביים אנו באין לחיי עוה"ב, ובוהר נשא קכ"ז סע"א אית מאן דאמר דלית ל"י חולקא בההוא עלמא בגין דאמר תמות נפשי עם פלשתים, ובניצוצי זהר שם מביא להרמב"ם ה' תשובה פ"ג ה"ו, שבכלל אלו שאין להם חלעה"ב הוא שופך דמים ובכללם המאבד עצמו לדעת, ע' רמב"ם ה' רוצח פ"ב ה"ג

בשלחן אחד, וכ' בכור"פ, דישאל ועכו"ם רשאים לאכול על שלחן אחד, דאין לך שנאה גדולה משני דתות, ונלקח מזה הלכה, עיי"ש, וראה בספרי ח"י דף קמ"ה מש"ב בארוכה, ובערך בת קול אין נביא רשאי לחדש וכו' סי' ו' מאות י"א) והלאה מ"ש בזה, וכן בערך סתירת רש"י עישה"ט.

קסט) הללו עובדי ע"ז, והללו עובדי ע"ז — ילקוט ראובני בשלח פסוק חיל פרעה, מדר' תלים ט"ז ה', זהר ב' ק"ע ע"ב, עיי"ש. קע) המאבד עצמו לדעת אין לו חלק לעוה"ב — ראה לקמן שנלאו מאוד למצא מקור למאמר הזה, וערש"י נח ט' ה', ע"ז ח"י א', גיטין ג"ז ב', כתובות ק"ד א', שמחות רפ"ב, ויש"ש ב"ק פ"ה, עיי"ש ודו"ק, וראה שבט מוסר פ"כ שכ' וכבר ידוע שהמאבד עצמו לדעת אין לו חלק לעוה"ב, וראה בס' איגרת בקורת למהרצ"ח ז"ל דתק"ו עישה"ט, וראה בהג' יד שאל יו"ד סי' שמ"ה, שתמה על הפני יהושע ב"מ דנ"ט שכ' שנאמר במאבד עצמו לדעת שאין לו חלק לעוה"ב וכו' עיי"ש, דהא לא נמצא מפורש דמאע"ל אין לו חלק לעוה"ב, ועמ"ש ביד המלך פ"ג מה' אבל ובהג' שם, וברמב"ם פ"ב ה"ב מרוצח, כ' וז"ל: וכן ההורג א"ע כו' חייב מיתה לשמים ואין בהם מיתה ביד, ומנין שכן הדין, שנא' שופך כו', זה ההורג בעצמו שלא ע"י שליח, ותמזה דאיך שייך בהורג עצמו חייב מיתה ביר"ש, וכ' בכלי חמדה נח אות ג', דמזה יהי' ראייה דמאע"ל אין לו חלק לעוה"ב, ומיתה בידי שמים היינו מיתה הנפש, מובא בפרד"י נח ט' דף ס"ד, עיי"ש בארוכה, וע' מהרי"ט בחי' כתובות דק"ג, בהאי כובס דרמי מאיגרא ומת; דיצא בת קול דמוזמן לעוה"ב, אף דאיכר עצמו לדעת, ומביא מירושלמי דשרי להמית עצמו לכפרת עוונותיו, וכ"מ בשיטה מקובצת שם, וכ"כ בשבות יעקב ח"ב תשו' קי"א, וביפ"ת ברי"ד פס"ה, כ' דאסור, וכן עובדי דאיתמר במדרש ואגרתא לאו כרין עבד, וראה ברכי יוסף יו"ד סי' שמ"ה, ובס' פרד"י הג"ל, ואקצר, וראה מדרש

ע"ש. וראה מדרש אגור משנת ר"א אות קס"ז ע"ש.

קעא) המאור שבה מחזירו למוטב — רגיל בפי תלומדים, וראה פתיחה לאיכ"ר ב', ירושלמי חגיגה א' ז' המאור שבה היה מחזירן למוטב, ע"ש.

קעב) המדליק מנר, הנר דולק חזרו אינו חסר — במדב"ר פ"ג ופ' ט"ו, שהש"ר פרשה א', וספרי בהעלותך פיסקא צ"ג, וכע"ז בזהר יתרו פ"ו ב' ע"ש; וכע"ז המריח באתרוג הוא נהנה והאתרוג אינו חסר, במדב"ר פ' י"ג, ושהש"ר הנ"ל ע"ש.

קעג) המפורסמות אין צריכין ראה — שכט מוסר פ"כ, ל"ו, י"ט, ור"א בחור מזכירו בדרך חרוז, וברמב"ם מלת הגיון פ"ח.

קעד) המחזיל במצוה אומרים לו גמור — לא נמצא בשום מקום בסגנון כזה וכ"כ בחפץ ד' הנז' למטה, ראה מדר"ר מסות פרשה כ"ב — ד', למה שלח פתוס, אמר מי שהתחיל במצוה הוא גומר, וכע"ז בסוטה (י"ג ע"ב) העושה דבר ולא גמרו, ובא אחר וגמרו, מעלה הכתוב על מי שגמרו כאלו עשו ע"ש, וראה פרד"י בשלח (י"ג—י"ט), וראה רש"י ותנחומא עקב ח' א', וראה צמח צדיק ל', וראה בר"ר פ"ה ד' ע"ש ומס"ד ס' ב'.

וע' שו"ת שבות יעקב, לענין שדכנות, והדין עם הגומר, וע' פתחי תשובה ח"רמ קפ"ג, וראה בס' המדרש והמעשה במלואים דקל"ה ע"ב, על התוספתא שמביא רש"י מגילה כ"ו, דיליף דמעלין בקודש, רבצאל עשה, ומשה שהי' גדול ממנו מקימו, דמנ"ל דזה משום מעלין בקודש, ולמא משום שיקרא על שמו דמצוה נקראת ע"ש הגומרה, ומשה הי' הגומר, וי"ל דתוספתא ר' נחמיה היא ואיתא במדרש תלים דביהמ"ק נקרא ע"ש דוד אע"פ ששלמה בנאו דודו הי' המתחיל במחשבת הבנין, ולר' נחמיה המתחיל ע"ק, אבל במנחות אפשר דפליג על ר' נחמיה וס"ל דהגומר משובח, וע"כ יליף ממנחות ע"ה, ויהי' נפק"מ לדינא בסרסראוה ידכנות שלמד בתש"ו שב יעקב

ס"י י"ג, מהסתירה דסוטה ומדרש תלים הנ"ל מי קודם המתחיל או הגומר, ובפרד"י פקודי דשפ"ב צ"ן עור לס' משפט שלום ח"רמ קפ"ה, שכ' בזה הרבה, ובס' משנת אליעזר מ"ת תש"ו ד', וס' צבא רב דף נ"ז ע"ש, ולפי המדרש והמעשה הנ"ל לכאורה דבר זה במחלוקה שנויה, ונבוך אני עור בזה וד"ו צע"ה לפענ"ד, והנה מקור דבר זה הוא באגדה ואעפ"כ ילפינן מזה לדינא, ראה היטב בספרי ח"א ערך אגדה וצדפו לכאן עישה"ט, וראה יומא ל"ג א' הואיל והתחיל גומר ע"ש, וראה תנחומא עקב ו' ופסיקתא ז' חי כ"ד י"ב, וראה תנחומא פ' עקב ס"י ו'; אס התחלת במצוה הוי גומר אותה, ובתנחומא פ' מסות ס' ג' מי שהתחיל במצוה הוא גומר, וראה ירושלמי פסחים פ"ו ה"ה ר"ה א' ח', וביצה פ"א ה"ג ועוד, כיון שמתחיל במצוה אומרים לו "מקרא", וראה בר"ר פרשה ס' וילקוט תורה רמז ק"ו, התחלת גמור ע"ש, ואצלינו רגילים לומר ווער א' געזאגט האט, מח או"ד ב' זאגען, וראה ירושלמי מגילה פ"ב ה"ו, וראה פסיקתא זוט' שמות ט"ו המתחיל דבר הוא העיקר ע"ש, וראה שר"ת אבני חפץ ס' כ"ט.

קעה) הסחורה המשובחת מכרות א"ע — פתגם רגיל מאוד, (גוסע ווארע רומט ז"ן אלי"ן) יוסף המקנא ע"ה, בית ג' י"ד בשם ר"י קרא.

קעז) הסייף והספר ירדו כרוכים מן השמים — דבר"ד ד' ב', ויקר"ד ל"ח ח', ספרי עקב י"א י"ב.

קעז) הסנדלר הולך במנעלים קרועים — לא נמצא, אך ראה בר"ר ס"ז ב', תרע"א, היך תרעך פכור ומקולקל, משל שאומרים לחדש עושה שערים, אתה עושה שערים לאחרים ושלך שבור ע"ש.

קעח) העולם אינו משוגע — ראה פרד"י ח"ב דף ת"י ע"ב, שמביא בשם חי' הרי"ם ז"ל הא דאמרי אינשי "העולם אינו משוגע" היינו דיחיד יכול להיות משוגע וממונו חביב מגופו, ולא רבים, וע' אוה"ח עקב י"א י"ג.

ובס' בית אהרן דקמ"ב ע"א, ופרד"י ח"א דש"ב ע"ב.

קעט) העולם הזה דומה לטולט זה עולה חה יורד — לא נמצא בצורה זו, ואולי לקוח ממד"ר במרבר פרשה כ"ב ח', גוטל נכסים מזה וגותן לזה שנאמר (תהלים ע"ה ה') זה ישפיל חה ירים ע"ש, וע"ע תנחומא מסות ו' כעין זה, וערש, ועושה סולמות מעלה לזה ומוריד לזה, וע' מחברות עמנואל ק"מ.

קפ) הפירות מעידין על טיבו של העץ — בר"ר פס"ו ילקוט יהושע פ"א ופ"ו ע"ש בר"ר ס"ח ד', וראה כאן ערך הקב"ה יושב וכו', וראה פרדס יוסף שמות דף כ"ט ע"ש.

קפא) העוה"ז דומה לערב שבת, והעוה"ב דומה לשבת — מחז"ו עמוד תק"ל, הושה ע"ז ג' א'.

קפב) הפניס הוא מסור — טופסרא דלבך באנפך שכיח, זהר ס"פ לך צ"ו ב', בר"ר ספע"ג ח' בשם בן סירא, וילקוט תורה רמז ק"ל, וראה כע"ז פסיקת' זוט' בראשית וישב, בזמן שאדם זועף פניו מוריקות, וראה ברכות ו' ב' כע"ז, וזמ"ק כ"ז א', אבל בצורה הראשונה לא נמצא בשום מקום, וראה זהר ויקרא ו' מחחי דאפך אשתמודע מה בלבבך ע"ש, ובניצוצי זהר לך שם אות י"ב ע"ש, וע' זהר שלח קנ"ז א', וראה היטב הדק בס' נפש חיה סימן רכ"ה טע"ף י' משיב בארוכה וצרפו לכאן.

קפג) הפרי ידמה לגזעו, והגזע לפריו — פענח רוא פ' י"ב, ע"ש.

קפד) הפתח שאינו פתוח למצוה, פתוח לרופא — שהש"ר ו' י"ז, פסיקתא ר' י"א ב', וראה במדב"ר ט' י"א תרע"א (השער) דלא פתוח למצוותא הוא פתוח לאסיא.

קפה) הצליח מעשה שטן — רש"י תשא ל"ב ה'.

קפו) הקב"ה במה שהוא מכה, הוא מרפא — מכילתא בשלח ט"ו כ"ה, שמר"ר כ"ג ג', תנח"ו בשלח כ"ג, זהר ג' קע"ג ב', ויש גורסין בדבר שהוא מכה, ע"ש.

קפז) הקב"ה יושב ונתנה סולמות, משפיל

לזה ומרים לזה — בר"ר ס"ח ד', תנח' באבער מסות ט', וראה כאן ערך העוה"ז וכו'.

קפח) הקב"ה מזווג זיווגים — בר"ר ס"ח ר', תנח"ו תשא ח', זהר א' צ"א ב', רפ"ט א', ויקר"ד ריש פ"ה, במד"ר ג' ד', תנחומא באבער מסות ט', וע' במדב"ר כ"ב ז', תנח"ו וישלח, תנח"ו באבער בראשית ב', במדב"ר ח"י, בהמ"ד ה' קנ"ה ע"ש.

קפט) הקהה את שיניו — בהגדה של פסח, מכילתא בא י"ג י"ד, וראה ב"ק כ"ז ב', פסיקת' זוט' משפטים כ"ב ג' שבור את שיניו ואמור לו וכו' ע"ש.

קצ) הקול בדבור, ישנה הדבור מענין להפכו — ריטב"א, ספר הזכרון, שנדפס בסוף חירושו לנדה ג"ו, ע"ש, ובספרי ח"ו ערך אין אדם דומה לחבירו מדף שצ"א הלאה, עישה"ט וצרפו לכאן.

קצא) הקול מעורר הכוונה — של"ה, קיצור ש"ע ו' א'.

קצב) הרמת יד נקרא רשע — פתגם רגיל מאוד ולא נמצא בצורה זו, רק המגביה ידו על חבירו אע"פ שלא הכהו נקרא רשע, סנהדרין ג"ח ב', וע' תנח"ו קרח כ"א, שמור"ר א' ל"ה, זהר א' ג"ו, ורש"י שמות ב' י"ג, וראה סנהדרין ג"ה ב', הסוטר לועז של חבירו כאלו סוטר לועז של שכינה ע"ש, וראה תנח"ו קרח ח', במד"ר ח"י י', תנח"ו באבער קרח כ"א, הפושט ידו על חבירו להכותו אע"פ שלא הכהו נקרא רשע.

קצג) המעט בהליכה שלא תתיגע בחזרה — ילק"ש קהלת י"א ט', קהלת ר' י"א י"ב.

קצד) הרבה שלוחין יש לו למקום וכו' — במדב"ר ח"י כ"ב, בר"ר י' ז', זהר ב' כ"ח ע"א, ג' ל"ו ע"ב, ש"ד א', וע' תענית ח"י, רש"י ופסיקתא זוט' בשלח ט"ז ל"ב, רש"י משפטים כ"ג ז'.

קצה) הרגל נעשה טבע — פתגם שגור מאוד בפי כל איש, שביל אמונה ד' ה', בפחד יצחק ערך הרגל, הרגל טבע שני וע' יומא פ"ו א' קצש"ע ל"ב ח'.

קצו) הרוצה לשקר יו חיק עדותו — רא"ש שבויעות ו' י"ג, ובשו"ת הרשב"ש סי' קפ"ט, הרוצה לכוז ירחיק את עדותו, וראה בר"ר י"א ה' ובפרש"י ומת"כ שם.

קצו) השוטה אינו מרגיש בבזיון — פתגם רגיל בפי העם, מבחר הפנינים ח"י ו' רכ"ב, וע' שבת י"ג ב' אין שוטה נפגע.

קצח) העשן מקטרק בשעת הסכנה — ראה בר"ר צ"א—י"ב, הנחו' מצוירע ס' ותנחו' באבער י"ז, פסיקתא זוט' בראשית ט' י"ד, וזהר בראשית דקע"ד ע"ב, וכע"ז בשבת ל"ב א' וירושלמי שם וראה בספרי ח"ה ערך אין סומכין על הגס מדף תקי"ד הלאה, וערך אין נהנין ממעשה נסים שם מדף תע"ב הלאה, תנחומא ויגש א' רש"י מקץ מ"ב ד', תצא כ"ג א'.

קצט) השליכו לבור — ראה פ' תשא (לי"ב"ד) ויקח מידם ופרש"י והשליכו לבור בתנחומא ומובא ברש"י סנהדרין ק"ג ב', ובאגרת בקורת להמהרצ"ח כ' ולא ידענו מקום לזה בשום מדרש מו' בפרד"י תשא דשכ"ח.

ר) ויחכם מכל אדם, אפילו מן השוטים — מאמר שגור בפי העם, וע' מדר' תלים קמ"ז ה', ושם ל"ד א', וע' כנסת הגדולה ח"א דקמ"ה למהר"י סובלסקי, ובס' עץ פרי בסופו מביאו הגאון רא"מ לפירות בשם מדרש, וראה בס' פרדס יוסף דף כ"ט ע"ש.

רא) ווי לה להדא דאזלא ולא אתיא, מה היא, אר"ח ינקותא — שבת קנ"ב א', דא"ז י', תנרדבא"ז ט"ו, ולכאורה זה גמ' מפורשת בשבת שם.

רב) וילון לא משמע כלום — חגיגה י"ב ב', מכאן הפתגם באידיש, ע"י מדרש השם "וילון" ווילען (הרצון) לרצון שאינו מתלווה במעשים שאינו כלום.

רג) ויקרא — למה הם מתחילים התינוקות של בית דבן ללמוד בספר ויקרא, תנחו' צ"ו י"ד, ויקריר ד' ג', פסיקתא זוט' ויקרא ז' כ"ה בלשון אחר ארוך יותר ע"ש.

רד) ויש לישב בדחוק — שגור בפי הלומדים העם, ולקוח מלשון המהרש"א בכ"ט, רה) וכי העולם הפקר — מאמר רגיל ולא נמצא בשום מקום בש"ס, אבל ראה מדרש איכ"ר פרשה א' ו' וכי עולם של הפקר ראית ע"ש.

רו) זהב זה ובלעדו אין אוהב — אולי לקוח מב"מ מ"ד, כל שהכסף בידו ידו על העליונה, וראה פרדס יוסף שמות דף כ"ט.

רז) זימנין באפרקטא דעניא תשכח מרגניתא — מאמר רגיל ולא נמצא בש"ס, ובאשכנז אומרים אפט שטעקס ווייזהייט אויך אונטער איינעם שמוטציגען ראק, וראה זהר שלח דף קנ"ז ע"ב ששם נמצא לשון זה, וראה תקוני הזהר תקונא ע', זימנין שושנה אשתכח בין קוצים, ורגילים לומר אויך אונטער דארנען ואכסען רויזען, וע' אורחות חיים צוואת רא"א הגדול סי' כ' ע"ש.

רח) זכות מלאכה עומדת במקום שזכות אבות אינה יכולה לעמוד — תנחו' ויצא סי' י"ג וכיו"ב, ילקוט תורה רמז ק"ל, חביבה היא המלאכה מזכות אבות ע"ש, וראה תוספתא ב"ק פרק ז', מכילתא משפטים, אבות דר"ג פרק י"א, בר"ר פער.

רט) זכותו יגן עלינו — רגיל מאוד בפי כל, ראה תנחו' וירא כ"א: אנו מבני בניו של אותו צדיק כו', זכותו יעמוד לנו, וכ"א בתנחומא באבער מ"ג, וראה משלי ישראל אלף תכ"ט, זכותו תגן עלינו, (כשמוכירים שם צדיק לאחר פטירתו) וראה חולין פ"ו: זכותיהו דצדיקי מהניא אעלמא וכי ע"ש.

רי) זכר צדיק לברכה, זכרונו לברכה — כשמוכירין ת"ח אחר פטירתו, אין צ"ל ז"ל, סי' חסידים תשמ"ה ותתקפ"ד, ומקור חסד שם, יו"ד סי' רמ"ט, כנסת הגדולה, וראה קידושין ל"א ב', וראה משלי ישראל ז', זכר צדיק לברכה, ומובא בירושלמי מגילה ב', רב אחא כתב זצ"ל, וע' יומא ל"ז א', רש"י נה, בר"ר מ"ט א'.

ריא) זלת קבוצ קנה מינה — ברכות ס"ג

א' וברש"י, ובתנחו' משפטים סי' ה', וילקוט תלים רמז תתפ"ח: כל פרקמטיא שאתה רואה שנפלה ונתונה בארץ, לך עסוק בה, שסופה להתעלות ואתה משתכר ע"ש.

ריב) זרוק חוסרא לאוירא ועל עקריה קאים — שגור בפי כל, בר"ר ספנ"ג, פ"ו ד', תנחו' בלק י"ז, פסיקתא זוט' וירא כ"א כ"א, ל"ט ו', וכע"ז זרוק מטה לאויר לעיקרו נופל, במדב"ר כ' כ"ג, תנחו' באבער בלק כ"ו.

ריג) חבורה ומשפחה דומין לכיפת אבנים, אם נוסל ממנה אבן אחת כולה מתרועעת — בר"ר פרשה ק', דוגמתי: ירושלמי מ"ק פ"ג ה"ז.

ריד) חמור גזל הנכרי מגזל ישראל — תוספתא רב"ק פ"י במגן אברהם מהתוספתא שם, וראה ח"י אג' מהרש"א כתובות ס"ז א', וספר חסידים סי' תתרע"ד, ובאר הגולה ח"מ סי' שמי"ה, וראה היטב דברי המאירי ז"ל בשיטה מקובצת לבי"ק ק"ג א', ע"ש ואקצר, וראה מקור חסד על סה"ח שם.

רטו) חברים כל ישראל — סוף מורה נבוכים, וע' ירושלמי חגיגה ג' ו', ובנוסח מי שעשה נסים כשמברכין החודש, וע' חגיגה כ"ו א', הכתוב עשאן כולל חברים, וראה תנחו' באבער נשא ג' תנחו' נשא א', במדב"ר ט' ז', כל ישראל אחים ורעים הם.

רטז) חדש אסור מן התורה — פתגם רגיל, לומר על הרוצה לעשות חדשות ושינויים, ראה ערלה ג' ט', ותפא"י חלה א' אות ז', ריז) חורבן הנפש בתיקון הגוף ותיקון הנפש בחורבן הגוף — רמב"ם בהקד' לפיה"מ מאמר השכל י"ז.

ריח) ויחי אדם בכבוד חמיו כבכבוד אביו — מדרש תהלים ז', ילקוט שמואל רמז קל"ג, כיו"ב מכילתא יתרו ח"י, ובש"ס לא נמצא, מס' עמלק פ"א, וראה יו"ד סי' ר"מ סכ"ד ובנו"כ שם.

ריט) חס חטא וכנען נתקלל — בתמיה, בר"ר פל"ו, תנחו' נח סי' ט"ו, וכע"ז בש"ס פסחים ק"ג ב', מכות י"א א', טוביה חטא

וזיגוד מינגר, וראה ילקוט תורה רמז קל"ד, ותשפ"ה, ובר"ר פכ"ה, שילו חטא ואחנא משתלמא (בתמ"י), וע' סנהדרין ע', ויקריר י"ז ה'.

רכ) חמשין דעבדין טבין מן מאתן דלא עבדין — ירושלמי פאה פ"ח ה"ט, ר"ל דעבדין פירי, וראה פאה פ"ח מ"ט, מי שיש לו חמשים זוז והוא נושא ונותן בהם, ה"ז לא יכול, ע"ש. רכא) חכם עדיף מנביא — ראה ב"ב י"ב ע"א, אמר אממר וחכם עדיף מנביא וכו', וער"ש אטו חכם לאו נביא הוא (בתמיה), וראה ירושלמי ברכות פ"א ה"ד, חמורים דברי זקנים מדברי נביאים ע"ש ובמפורשים.

רכב) חכמה שלמדתי באף, היא עמדה לי — רמב"ם ה' ת"ת ג' י"ב, ועקה"ר ב' ט', ובפי' הרד"ל שם.

רכג) חמור נושא ספרים — חובת הלבבות שער עבודת ה' פ"ד, תיקוני זהר חדש ק"א ג', וראה מגילה כ"ח ב', צנא דמלי ספרא וברש"י שם, רמב"ן בהקדמתו להשגותיו על ספר המצוות, צרור המור יתרו ע"ז ד'.

רכד) חק ולא יעבור — פתגם רגיל בפי כל, ראה הקדמת תו"ט על חמשניות, וע' תהלים קמ"ח ו', חק נתן ולא יעבור, ע"ש.

רכה) חשבון הנפש — שגור בפי כל, משלי ישראל ב' אלפים תס"ג ע"ש.

רכז) חתן דומה למלך — מאמר רגיל בפי כל, ונמצא רק בפרד"א פרק ט"ו ע"ש.

רכח) חתן מחזיקין לו על כל עונותיו — ירושלמי בכורים ג' ג', רש"י וישלח ל"ו ג'.

רכח) טבא חזא כיפרא כפוטא ממאה פרחיין — קה"ר פרשה ר', וראה כאן ערך בוצינא טב מקרא, וראה אבדר"ג פרק א', טוב עשרה טפחים ועומד ממאה אמה ונופל ע"ש. רכט) טבא לביש לא תעביד, וביש לא ימטא לך — (אמרי אינשי) אל תהנה את הרשע, ולא יגיעך רע, בר"ר כ"ב י"ז, תנחו' חקת א', בשם בן סירא, במדב"ר ח"י ח' ע"ש.

רל) טהרא דטיפסא גליפא בשיתפא טוהר — מחשבת הלב ניכר בשפתים, זהר ג' רצ"ח ב',

רלא) טוב הדבר הקרוב מהרחוק — חיבור יפה מהישועה לז' א', וראה בספרי בית אהרן חלק זה ערך בוצין ובוצינא וכו' וכאן ערך בוצינא טב מקרא עיי"ש.

רלב) טוב לכל, רע לכל — שגור בפי כל, ומקורו בתנחו' באבער במבוא דע"ח ע"א שכל דבר שהוא טוב ביותר הוא רע, ע"ש בהערה כ"ב.

רלג) טוב מעט בכוונה מהרבות בלא כוונה — לא נמצא בש"ס, רק בטוש"ע אורח סי' א' סעיף ד' עיי"ש.

רלד) טוב מעתיק דברים מועילים, ממחבר דברים בטלים — משלים ופתגמים אלף תפ"ט, משלי ישראל ד' אלפים רל"א.

רלה) טוב שאתחברפוני ואני ח', משתשבחוני ואני מת — מבחר הפנינים ל"ט ח' תק"ד.

רלו) טוב צפור א' בידים ממאה בשמים — ראה קה"ר פרשה ד', טבא חדא ציפרא כפותא מן מאה פרחין, וראה בספרי ח"ב ערך אדמוקדן יקיד זיל קוץ קרן וצלי, ובחלק י"א ערך בוצינא טב מקרא, עיי"ש וצרפו לכאן, וראה פרדס יוסף שמות דף כ"ט, וכאן ערך טוב הדבר הקרוב מהרחוק.

רלז) טובל ושרץ בידו — מאמר רגיל בהלכה וספרי מוסר, ולא נמצא בש"ס, בזה"ל, רק בסגנון אחר, ראה תענית ס"ז א', אדם שיש בידו עבירה ומתודה, ואינו חוזר בו, למה הוא דומה: לאדם שתופס שרץ בידו, שאפילו טובל בכל מימות שבעולם לא עלתה לו טבילה, עיי"ש, ודוגמתו תוספתא שם פרק א', וירושלמי פ"ב ה"א עיי"ש, וראה פסיקתא רבתי מ"א א': אם אדם עושה תשובה וחוזר לעבירותיו אינה תשובה, אם ירד אדם לסבול והשרץ בידו אין לו סהרה, מה יעשה ישליך כ"מ שבידו, ואח"כ יטבול ויטהר, וכו' עיי"ש, וראה ירושלמי תענית שם, וראה איכ"ר ג' ל"ג, ועי' רמב"ם ה' תשובה ב' ג', וזה ג' רע"ג.

רלח) טועמיה חיים זכו — מצוה לטעום קודם שבת טעם התבשילין של שבת לכבודה, שגור בפי כל, שליה מס' שבת קלי"ב ב', בשם

הירושלמי, וע' תניא רבתי סי' י"ז דף מ"ב, מחזור ויטרי קצ"א דף קע"ד, שבלי הלקט סי' פ"ב, וס' חסידים סי' ח', עשה"ט.

רלט) טינא דמידלי אינש על כתפיה, אינו אלא שליש משא — שמסיעין אותו להרים, רש"י שלח י"ג כ"ג, וראה שבת צ"ב א' כע"ז, וסוטה ל"ד א'.

רמ) טעות לעולם חזר — שגור בפי העולם, חר"מ סי' רל"ב, וברמב"ם ה' מכירה רפס"ז טעה בכל שהוא חזר לעולם, וראה גיטין י"ד א' כע"ז כל קנין בטעות חוזר ע"ש, רמא) טפשא סבר דכל עמא טפשין — קה"ר פ"י.

רמב) טרחא דציבורא — שגור בפי כל, ולקוח מברכות ל"א א', בלשון אחר קצת, וראה תענית י"ד ב', אין מטריחין את הצבור יותר מדאי, ובירושלמי תענית א' ז', וראה ירושלמי שקלים ב' ג', עיי"ש.

רמג) יום ראשון אורח, שני טורח, שליש טורח — בר"ר פכ"א, מדרש תהלים כ"ג, תנחומא פנחס י"ז עיי"ש.

רמד) יותר טוב להתחבר עם עם הארץ וחתרן בממונו במימי מלחמה ע"ס ט"ח שעצרן וקפדן — ספר חסידים סי' שכ"ג, קהלת שלמה מע' ו' אות א', וראה מקור חסד שם בשם סי' אגרא דפרקא (מהתק"ז בהקדמה שם ב' א') דמשמע שם שקמץן גרוע יותר ממי שאינו מגיח תפילין עיי"ש, ובניצוצי זהר שם אות ו' ח'.

רמה) יותר ממה שבעה"ב עושה עם העני, העני עושה עם בעל הבית — ויקר"ר פל"ד, רות רבה פרשה ה'.

רמו) יחס בקברות ובבית צרות — שגור בפי העם, שמתבייש לעשות מלאכה פשוטה, ואין לו במה לפרנס ביתו, משלי ישראל ב' אלפים תר"ס, וע' מנחות ג"ג א', חכמה ומוסר דף י', ואולי לקוח ממנחות ג"ג א' בר אבהו ולא בר אורייק אשא תיכליה, והפרדס יוסף שמות כ"ס כ' שלא נמצא בצורה כזו עיי"ש.

רמוז) יין מרגנו שבע — שגור בפי

הלומדים, ולקוח מסוכה מ"ט ב' כ"י שבע אינש חמרא מגדוניה שבע' ע"י ששותיהו בלגומות גסות וגרון מלא הוא משביע, ואינו כאוכלין ששובע שלהם בא במלוי כרס עיי"ש.

רמח) יצר תינוק ואשה תהא שמאל דוחה, וימין מקרבת — סוטה מ"ז א', וזהר ג' קע"ז ב', סנהדרין ק"ז ב', מס' שמחות פ"ב, מכילתא פ' בשלח כע"ז, ירושלמי סנהדרין פ"ו ה"ב, ודרך ארץ דבה פרק ח'.

רמט) א) טוב שבגוים הרוג, טוב שבנחשים רצון מוחו, טוב שברופאים לגיהנם — זה הסגנון לא נמצא בשום מקום, אך ראה במכילתא ורש"י בשלח י"ד תנחומא וילקוט ועוד שאיתא כעין זה, ויש גירסא ג"כ כזה: הכשר שבמצרים הורג, הטוב שבנחשים רצון מוחו, ויקח שש מאות רכב בחור וגו' (שמות י"ד), משל מי היו הבהמות כו', א"ת משל מצרים היו, הלא כבר נאמר (שם ט') וימת כל מקנה מצרים, כו', וא"ת משל פרעה היו כו', וא"ת משל ישראל היו כו', אלא של מי היו של הירא את דבר ה' (שם ט'), נמצינו למדים המקנה שהנים הירא את דבר ה' הם היו תקלה לישראל, מכאן ה' ר"ש אומר: הכשר שבמצרים הורג, הטוב שבנחשים רוצץ מוחו, מכילתא בשלח, תנחומא בשלח סי' ח', וראה תנחומא באבער וארא כו', וילקוט שם דמז קפ"ו, ובצוק העתים חלו בה ידי מעתיקים שונים, בהחליפם המלות "כשר שבמצרים" (שנשארו עוד בתנחומא וברש"י על התורה שם) במלות "כשר שבעובדי אליהם" (או שבעכו"מ) והמלות "הורג רוצץ" במלות "הורג רצון", ומה יצאה הנוסחא גם לפני בעלי התוס' ממס' סופרים פט"ו ה"י, "הכשר שבעכו"מ בשעת מלחמה הורג" עי' תוס' ע"ז דכ"ז ע"ב, ד"ה ולא מורדיק, עיי"ש, וראה היטב בספרי בית אהרן ח"ו ערך הגהת ספרים מוך קע"א והלאה מש"ב באדוכה, מה שעשו המעתיקים השונים, זה בכה וזה בכה, שינוי צורתם וטעמם של המימרות, בהחליפם המלות, ושלוה נוכל לרון גם על איזה מן המאמרים המתמיהים בדברי חכמי התלמוד,

המדרשים, והראשונים, שזו היתה ע"י המעתיקים השונים עיי"ש באדוכה, וראה רש"י שמות י"ד — ז', שכתב, "כשר שבמצרים הרוג, טוב שבנחשים רצון את מוחו".

ב) וראה ישעיה כ"ז ז', אם כהרג הרוגיו הרג שהכוונה לדעת חז"ל על המצרים, וכפרש"י שם, וע' גם בילקוט שם, וכן, הטוב שבנחשים רוצץ מוחו' הושאל מלה"כ (תהלים ע"ד), "אתה רצצת ראשי לותין", שגם שם הכוונה על המצרים כתרגומו, וכפרש"י והדר"ק שם, ובפסיקתא זוטרטא שם גורס, "טוב שבגוים", ובמס' סופרים פט"ו שיל הגירסא, "טוב שבעכו"מ" ובתנחומא באבער וארא כו', הגירסא, "הטוב שבנחשים רצון מוחו, והכשר שבמצרים הרוג", ובס' והזהיר דף ג' ע"א ג"כ הגירסא כן, ובהג' באבער וארא כ' מביא שיש גורסים, "טוב שבמצרים הרוג" עיי"ש, ועכ"ז אמר הכ' לא תתעב מצרי וגו' (דברים כ"ג), וע' דבר"ר פרשה ו', וע' גיטין פ"ה מ"ח, אין ממחין ביד עניי גוים בלקט ובשכחה ובפאה, מפני דרכי שלום, וראה תוספתא גיטין ספ"ג וירושלמי שם פ"ה ה"ט, ורמאי פ"ד ה"ג, מפרנסין עניי גוים וכו', ומבקרין חולי גוים כו', וקוברין מתי גוים מו' וכ"כ הרמב"ם ה' מלכים ספ"ו, וראה בטוש"ע יו"ד סי' שס"ז ס"א שכ' קוברים מתי עכו"ם ומנחמים אבליהם מפני דרכי שלום, וראה בבאר הגולה שם בשם הב"י שכ' בפי' ד' הכלבו שחייב ג"כ ללות את הגוי וכו' וכו', עשה"ט, וראה בס' קול סופר על המשניות סנהדרין פ"ו מ"ג עיי"ש.

ג) וראה רבינו בחיי בשלח י"ד ז', שגורס ג"כ בשעת מלחמה, וכבמס' סופרים פט"ו ה"י שהב"ל, ושם נאמר הטוב שבכותים, ובנח"י שם, במלחמה דוקא, דצדיק ליוהר ביותר, שיוכל ליתן אמתלא שכוונתו ה' להרוג א' מהשונאים עיי"ש, וע' יש סדר למשנה שביעית פ"ח מ"י, דצ"ל מצרים ולא עכו"ם, וכן השיב לשר א' ע"ש באדוכה, ובפרד"י בשלח דק"ו מביא משבט יהודה בגזירה מ"א, שה' וויכוח בזה, והשיב ח"א לפמ"ש במכות ז' ע"א, דר"ט ור"צ אמרו אלו היינו בסנהדרין לא ה' נהרג אדם מעולם,

דשמא טרפה הרג, ורשב"ג א' דהיו מרבין שופכי דמים בישראל, וזה פי' טוב שבגויס הוא משפט ההרגה כי לא אמרו הרגו הטוב שבגויס, ורק "הרוג" כי משפט להרוג הרוצח הוא טוב, שאל"כ ירבו הרוצחים כרשב"ג הנ"ל, ע"ש.

ד] ובשבת יהודה כ' טוב שברופאים לגיהנם וטוב שבטבחים שותפו של עמלק דהיינו שהרופא צריך שיראה תמיד גיהנם פתוח לפניו אם יהרוג איש, שלא יטעה ויבא לסכנת נפשות, וטוב שבטבחים שותפו של עמלק שיהי' אכזרי כמו עמלק שאל"כ לא יהרוג בהמה לעולם, ע"ש, ע"כ שיש ב' מיני רופאים אחד צדיק שיודע שהוא רק שליח ה', ומתפלל רפאנו ה' כו', הב' רופא שאינו מאמין בה' ומחסר רפאנו בש"ע ברכות, והוי רק י"ז ברכות, וז"ש "טוב" שברופאים שאינו מתפלל רק י"ז ברכות כמנין טוב מעותד לגיהנם ע"ש, עוד כ' דלפעמים צריך לחתוך אבר ולהיות אכזר ולא לרחם במקום סכנה, ורופא שהוא טוב מעותד לגיהנם, וזה הפי' טוב שברופאים שמרחם לגיהנם.

ה] וראה כאן ערך אם הרגלת וכו', וראה כלים י"ב מ"ז, ובפיהמ"ש להרמב"ם שם, שהרע"ש על המטעים את הנכרי ע"ש בארוכה, וראה רמב"ם פ"ז מה' גנבה ה"ח מש"כ בארוכה שאסור להטעות את העו"כ עישה"ט, וראה חולין צ"ד א' אסור לגנוב רעת הבריות ואפי' דעתו של נכרי, וברמב"ם פ"ח מה' מכירה ה"א, וחז"ם סי' רכ"ח סעי' א', וספר חסידים סי' נ"א, תרס"א, תתע"ד, שצ"ה, תתד"פ, ובנ"ר"כ ומקור חסד שם, וראה סמ"ג בלא תעשה דלא תחלל, וע' תוספתא ב"ק פ"ו, ובנ"ר"כ שם, ומהרש"א כתובות ס"ז, באר הגולה חז"ם סי' שמ"ח, ושיטה מקו' ב"ק קי"ג ב', וראה ירושלמי נדרים פ"ט ה"ד, ת"כ פ' קדושים, ואחרון אחרון האריך בזה בס' אוצר לשון חכמים דף קס"ה ומביא הציונים הרבים שע"ז עישה"ט, וכאשר תעיין בכל המקומות תראה הא"ך הקפירו חז"ל להטעות ולעול לגוי, עישה"ט כי לקצר אני צריך, ולא הבאתי רק המ"מ, ובמס' סופרים הגי' בשענת

מלחמה" ע"ש, ובירושלמי לא מובא זה, כש"כ בס' היכל לדחז"ל בערכו, והנה יש בזה המאמר כו"כ גירסאות ופירושים שונים, ראה היטב בחומש תורה שלמה בשלח י"ד פסוק ז' אות ל"ב, ובפ' וארא ט' אות ג"ט, ובמלואים שם סי' י"ט דף קל"ד אריכות גדול בזה עישה"ט.

ו] וראה במשנה סוף קידושין, ירושלמי שם הי"א, ומס' סופרים פט"ו, טוב שברופאים לגיהנם, והכשר שבטבחים שותפו של עמלק, וע' ת"ת תצא כ"ב ג' ע"ש, והנה הרבה דיו נשפך על המאמרים האלה, והלא אבא אומנא (תענית כ"א ב') ושמואל ירחינאה, הרמב"ם והרמב"ן, היו רופאים מובהקים, וראה רמב"ם בהקדמתו לפיה"מ "כל ישראל" שכתב על הרופאים המלעגים ע"ד חכמי השי"ס לפי שחושבים א"ע חכמים ונבונים יותר מהם, וכו' וכו', בארוכה, ואולי הכוונה על רופאים כאלו, ובאוצר לש"ח בערכו מביא פי' כי טוב שברופאים, פירושו טוב לב ורחמן, בשעה שנחנך להתאכזר לחתוך באומל, (לרפואת החולה) מבלי הבט על כאבו וועקתו בשעת הנתוח ע"ש, וראה זהר ג' דרצ"ט א', ובמלואים לחו' תורה שלמה וארא סי' י"ט, כ' שזה פתגם בעלמא ובקורת חריפה נגד הרופאים שמתרשלים למלא כראוי תפקידם האחראי ונשנית בכל השפות בסיגנונים שונים וכו', עישה"ט, וראה בספרי ח"ז ערך אין חייב ש"ש שמצינו חייב מיתה רק כעין בקורת חריפה, ובאמת אין חייב מיתה, והאריך בזה התו"ש הנ"ל וכן בס' אוצר לשון חכמים בערכו עישה"ט, וראה רש"י קידושין פ"ב ב' ד"ה טוב שברופאים כו' שכ', אינו ירא מן החולי ומאכילו מאכל בריאים ואינו משבר לבו למקום, ופעמים שהורג נפשות ויש בידו לרפאות העני ואינו מרפא, ע"ש, טוב שבטבחים כו', ספיקי טרפות באות לידו וחס על ממונו ומאכילו ע"ש, וע' תוס' ר"י הזקן שם, וכ"ש אית דמפרשי שהאומנות מלמד אכזריות אפי' הטוב שבהם אכזרי ורע כעמלק ע"ש, וראה רמב"ן תצא כ"ב פס' ח' מש"כ בארוכה, והמהרש"א קידושין כאן כו', טוב

ראה בר"ר ע"ר ח', שהש"ד ד' ו', וברש"י תענית ה' ב' ר"ה אף הוא לחיים, ע"ש.

דנג] יוס שניתנה תורה — ראה תוי"ט סוף עוקצין רמשניות מתחיל במ' מאימתי ומסיים במ' שלום, נגד מ' יום שניתנה תורה, ובתורת משה פ' שמיני (דמ"ג ע"ב) כ' הא דאחז"ל תני מיני' מ' זימני ודמי לי' כמאן דמנח בכיסי', ופרש"י מגילה (ז' ע"ב) יום שניתנה תורה, וקרא רבי ספרו משנה, ר"ל מ' שנה שישנה משנתו מ' זימני, ועד"ו קרא רב אשי ספרו תלמוד כמחז"ל בעירובין (נ"ד ע"ב) ר' פרידא למד לתלמידו ת' פעמים ותלמוד ת' למד, ע"ש עוד מזה, וע' של"ה בווי העמודים סוף כ"ו, ובעניי לא מצאתי ברש"י מגילה זה ולא בשאר מקומות שנזכר שם, כ"כ בספרי בחקתי דשל"ג ע"ש, וראה בספרי ח"ח ערך אין להקשות מרש"י על רש"י מה שכ' בענין שכ' התוס' בשם רש"י ולא נמצא ברש"י ע"ש וצרפו לכאן, וראה בספרי ח"ו ערך אימא הגהת ספרים עישה"ט.

דנז] יתגדל ויתקדש שמייה רבא, אמן יהא שמייה רבא מברך — וזה ב' ק"ח א' ע"ש. דנה] יתן ויחזור ויתן לך — ברי"ר ס"ו ג'.

דנו] כאשר זמם ולא כאשר עשה — לא נמצא בש"ס, אך מובא ברש"י מכות ב' ע"ב ד"ה ומה הסוקל ורש"י חולין י"א ב' ע"ש. דנו] ככד את רופאך עד שלא תצטרך לו — ירוש' תענית ג' ה' שמרר כ"א ז'.

דנח] כבדוהו וחשדוהו — ראה מס' דרך ארץ פרק ה', שאיתא שם מאמר דומה לזה, אבל בסגנון אחר, ע"ש.

דנט] כבודו של אדם בגדו — שמ"ר ח"י ה', שבת קי"ג א', וקמ"ה ב', ובתנח"י צו ב', ותנח"י באבער ג', ובהמ"ד ד' פ"ה, כבודו של אדם כסותו, וראה כאן ערך הבגדים מכבדים וכו'.

דס] כביכול — כו"כ פעמים בש"ס ומדרשים, ורש"י רגיל לפרש; נאמר בהקב"ה כבאדם שיכול להאמר כן, וע"י אוצ"י ערך

שברופאים וכו', שמחזיק עצמו לטוב ולמומחה שברופאים שאין כמהו וסומך ביותר על המחאתו מתוך גאוותו, ולפעמים הוא טועה בטבע זה החולה וממית את החולה ברפואותיו בדבר שמויק לחולה זה, אבל יש לו לישא וליתן עם שאר הרופאים כיון שהוא סכנת נפשות ע"ש, וראה מ"ש המהרש"א על הך דשותפו של עמלק, וראה הגהות מ"ה צבי הירש בערלין קידושין כאן, וראה היטב בעיון יעקב ועץ יוסף על העין יעקב קידושין כאן, מש"כ בפ' גמ' זו, עישה"ט בארוכה כי לקצר אני צריך, וראה תיר"ט ותפא"י כאן בארוכה ע"ש, ולענ"ד לפרש כי לפעמים אף בלי יודעים, ובכוונה טובה, או מחמת אונס, יוכל הרופא המתעסק בענייני נפשות לטעות ולהמית את הנפש, וע"כ אמרו וצ"ל טוב שברופאים, והיינו הרופא הטוב ומטיב לבריות ג"כ יוכל לגרום לעצמו שידון בגיהנם, וע"כ לא אמר התנא רשע, או שיבא לגיהנם, רק אמר לגיהנם, ר"ל יש לו הכנה שיוכל לבא על ידה לגיהנם, וכש"כ המפורשים כאן, כנלע"ד בעה"ת ולא קשה כלום, והמעין בהציונים כאן יראה וידע ויבין היטב את אשר לפניו, וראה בהציונים למס' סופרים ניו יארק תרצ"ז מס' סופרים פ' ט"ו דף רפ"א, ע"ש היטב כו"כ מקומות בזה, וכדאי לעיין בכל המקומות שציינ, ואני לקצר אני צריך, וראה היטב כל לשונו של התפא"י פ"ד מ"ד דקידושין ע"ש.

דנז] יש שעה להאריך ויש שעה לקצר — מכילתא בשלח, מדר"ד שם פכ"א, ספרי בהעלותך פיסקא ק"ה, וראה מדרש תלים ע"ו, וסוטה ל"ז, וברכות כ"ח ב', ותוספתא שם פ"ג בענין תפלה קצרה ע"ש.

דנא] ישנתי אז ינח לי — (איוב ג' י"ג) או בגימט' שמונה שעות, לי בגימ' מ', (צריך אדם לישן ח' שעות, י"א במע"ל וי"א ח' שעות למ' שעות של ב' מע"ל כמנין ל"ה, מ"כ איכ"ר ב' כ"ב).

דנב] ישראל טבא — שגור בפי כל,

כביכול, ובפחד יצחק בערכו מביא שהוא נוטריקון כי ב'אדם י'אמר כ'ן ו'לא ל'אלוק, ופ' כמו במי שיכול להאמר בו כן, וראה מגילה פ"ד מ"א.

רסא) לא תיעול מילא כולא, תיעול פלגא — (זה פתגם על להרד), בר"ר פנ"ז ד', ילקוט וירא רמז ק"א [וע"ע בהשמטות אות סט]].

רסב) כוזב אפילו אומר אמת אין שומעין לו — ראה מדרש ויושע ע"פ מונק בדברי חכמים צד א' (מובא באוצר מדרשים דף קמ"ז) במעשה של אברהם אבינו שהלך לעקידה, שאמר להשטן כך עונשו של כוזב שאפילו אומר אמת אין שומעין לו, ואינו מאמינך, וכו' וכו' עיי"ש כל המעשה.

רסג) כותי לא ישא כותית — ראה פני יהושע קידושין ע"ה ב', לרש"י ד"ה כותי לא ישא כותית, ס"ל כר' ישמעאל כו', לא איתפרש היכא אתמר, לא במשנה ולא בברייתא כו' עיי"ש, וראה בס' נפש חיה אר"ח סי' חצ"ר, בהשמטות, משי"כ בזה, וצרפו לכאן כי לקצר אני צריך.

רסד) כטפה מן הים — שגור בפי העם ולא נמצא בש"מ, וראה ישע"י מ' ס"ו: כמר מדלי וגו', וסנהדרין מ"ח ב', ככלב המלקק מן הים, ע"ש.

רסה) כי אש יצאה מחשבון — במדבר כ"א כ"ח, פתגם העם במשל „מחשבון הטחורים נוהלוקחת אש המריבה“.

רסו) כי יגורתי מפני האף והחמה — דברים י"ט י"ט, פתגם העם על אדם כעסן, ועל מי שמעקם באף יש לפחד, וכן רגילים לומר כי באפם הרגו איש, היינו בעקימת האף פעמים הורגים איש.

רסז) כל אומן שונא בר אומנתיה — רגיל בפי כל, בר"ר ל"ב ב', תנחו' בראשית ח', תנחו' תוריע ט', מצורע ב', תנחו' באבער ז', מדרש תהלים י"א ו', זהר א' ל"ז א', ומקורו תרגום יונתן בראשית ב' ד' עיי"ש, והעולם אומרים כל אומן שונא אומנתו (ולא בר אומנתו), וראה זהר שמות ק"ז א'.

רסח) כל אחד ואחד מלך בתוך ביתו — אדר"ג פכ"ח, כעיי"ז מגילה י"ב ב', וראה רש"י כתובות ס' ב' אף הגרדן שר בביתו ע"ש, וראה פסחים פ"ז ב' כל מה שיאמר לך בזה"ב עשה, רסט) כל אינש ואינש זכותיה בחופניה, הטחננין אומרים שלפי זכות האדם יוצא הקמח מן הרחיט — פסיקתא רבתי פ"ד דעשרת הדברות, ירושלמי פאה פ"א א'.

ער) כל דבר טוב ביותר הוא רע — ע' טוב לכל רע לכל וצרפו לכאן.

רעא) כל דבר שאין בו רוח חיים זכרהו ונקבהו — ערוגת הבושם ז' כ"ח, בשם הראב"ע, וכן בתו"ט ניד פ"ב מ"ב, ובבית תלמוד א' קפ"ה כ' שלא הראב"ע חידש כלל זה רק המדקדקים שקדמוהו עיי"ש.

רעב) כל הגדול מחבירו, חסרונו גדול ממנו — שגור בפי העם, וראה הכרמל שנה א' דשצ"ב.

רעג) כל ארון שוטה — ראה בס' מעשה טובי' עולם השפל ספ"א ד"ה הרביעית שכ' שאמרו רז"ל כל ארון שוטה, ולא מצאתי מקור לזה, ואפשר שהי' לפניו בכורות מיה ע"ב (תחת אריכא שמיטה) „ארוכה שוטה“, וראה ב"ב קכ"ז ע"ב, שבכור מאם, הואיל שאינו בכור גמור גם לנחלה, קרוי „בוכרא טוכלא“, ובבר"ר פצ"א, הרי זה בכור שוטה, (שניטלה בכורתו וניתנה ליוסף וכו'), וראה בס' נפש חיה אר"ח תרמ"ה סע' ג' ע"ש, וראה היטב בספרי בית אהרן ח"ב ערך אהני ליה שוטיה לטבא, וכאן ערך בכור, ובכור שטן, ובקיצור כללים שלי, עישה"ט, ובהציונים שם, ובהג' יעב"ץ ב"ב קכ"ז כ', מה שבכור לאם ולא לאב נקרא בוכרא שטיא, מפני שהוא בכור לנתינת הסלעים לכהן ולא ללקיחת פי שנים ע"ש.

רעד) (אמרי איגשי) כל בר נש ובר נש זכותיה גו קפתיה — (בתוך סלו), כלומר לפי מזלו, ירושלמי פאה א' א', פסיקתא ר' כ"ד ב', וירושלמי קידושין א' ז'.

הער) כל הכועס כאנו עובד ע"ז — ע' בהגה' מהרצ"ח שבת (קה), שתמה על הרמב"ם

מע' ג' אות ע"ז פי' עפי"מ דאיתא בשבת קמ"ה ע"ב מפנ"מ מועדים שבבבל שמחים מפני שהם עניים, עיי"ש, ששמחתם במאכל ומשתה רק במועדים, ולעת"ל מרוב הטוב שיהי' להם כל השנה לא יהי' ניכר שמחת המועדים עיי"ש, וראה היטב כאן ערך למה נקרא שמו חזיר כו' לויטן נותן לבהמות בסנפיריו וכו', גיד הנשה לעת"ל וכו', לעת"ל הקב"ה מתיר את כל מה שאסר וכו', וצרפם לכאן, כי לקצר אני צריך, עישה"ט ואז תתענג בע"ה, וע' תשו' הרשב"א ח"א סי' צ"ג מש"ב, וע' בשו"ת רדב"ז סי' תתכ"ח מש"ב, וע' בס' החיים ח"ג פ"ז אות א', ומדר"ר פנחס סופכ"א, וירושלמי פ"ב מתענית, וע' פרס יוסף תצה דף רפ"ד מש"ב, ובהציונים שם, וראה סי' חסידים סי' שס"ט ומקור חסד שם.

רעז) כל הרודף אחר הכבוד הכבוד בורח ממנו — הנה זה המאמר בצורתו זאת לא נמצא בשום מקום, אבל דומה לזה נמצא בעירובין י"ג ע"ב, כל המחזר על הגדולה גדולה בורחת ממנו, וכל הבורח מן הגדולה גדולה מחזרת אחריו, עיי"ש ובמפורשים, וראה שו"ת אבני חפץ סי' כ"ט ע"ש, ובס' פרס יוסף שמות דכ"ט עיי"ש, וראה בס' אורח ימים מובא בשבט מוסר פי"ז, ובירושלמי ע"ז ג' א', יבוא מי שרץ אחר הכבוד אחר זה שברח מן הכבוד, עיי"ש במפורשים, וראה אוצר מדרשים ברייתא דישועה דף רמ"ז, כל הרודף אחר הכבוד מרחיק את הישועה ע"ש, וראה ספר חסידים הוצאת מקיצי נרדמים אות י"א דף ט', שכ' ברחתי מן הכבוד ורפני הכבוד, עיי"ש, וראה תנחומא הוצ' באבער וירא ד', פסיקתא זוטרתי שמות ד' א', וריש ויקרא, תנח' ויקרא ג', כל הבורח מן השררה שררה רודפת אחריו עיי"ש ובגו"כ, ובתנחומא ויקרא ג' איתא, כל מי שרודף אחר שררה שררה בורחת ממנו ע"ש, וראה ד"א זוטא ב', אל תרדוף אחר הכבוד עיי"ש, וראה ילקוט משלי תתקי"מ לעולם א תהי רץ אחר השררה, וכו' עיי"ש, וראה יומא ל"ח א' אבותיך בקשו להרבות כבודך ורצו למעט כבוד המקום, עכשיו כבוד מקום במקומו

שהביא ג"כ מאמר הזה בשם מאמר חז"ל ולא נמצא בשום מקום, ובאמת זה מאמר שגור בפי כל, ולא נמצא בשום מקום, ובשבת ק"ה ע"א איתא, רק שובר כלי בחמתו, וראה רמב"ם פ"ב ה"ג מה' דעות אמרו חכמים כל הכועס כאלו עובד ע"ז, וכ"כ בפה"מ פ"ב ה"י מאבות, ועשו"ת יד אלעזר סי' ל"ב, ובס' היובל מלובלין דנ"ט, וראה זוה"ק תצה קפ"ב, ועביד נפשיה בגין רוגזו' ואשרי בגווי' אל זר, וע"ע בבראשית כ"ז ע"ב, ופנחס רל"ד ב', וירושלמי שקלים פ"ב ה"ה, ותקלין חדתינן שם, שרת רשב"ש סי' ש"ע, מהרש"א בחי' אג' שבת ל' ע"ב, וראה פרס יוסף שמות דף כ"ט עיי"ש, ובהג' על ס' המצוות מ"ע קכ"ה, מהגר"ח העללער ז"ל עיי"ש, וראה אבות דר"ג ג' ב', אוצר מדרשים רס"ג, בהמ"ד ב' דף צ"ט, וראה היטב שרי חמד כללי הפוסקים סימן ה' אות כ"ב מש"ב בארוכה, ופלא שהעלים עיניו מהנז"ל, וראה זהר רע"א מהימנא קרח קע"ט ע"א ובניצוצי זהר שם בזה"ל דעלי' אוקמה מארי מתניתין כל הכועס כאלו עובד ע"ז עיי"ש, וראה מדרש עולם שנדפס בבהמ"ד חדר ג' ד' קי"ז, וראה זהר חדש נח, תיקוני זהר ריש תיקון ג"ה, וראה אבני חפץ תשובה כ"ט (כ"א ב'), וראה פרד"י ח"ב דף מ"ד, וראה במקומות הזוהר שהבאתי לעיל ובוהר פקודי רמ"ג ב' ואקצר.

רעז) כל המועדין יהיו בטלין וימי הפורים אינם בטלים לעולם וכו', אף יוהכ"פ אינו בטל — מדרש משלי ט' ב' עיי"ש, וראה ירושלמי תענית ב' ב', ומובא ביוצר לפרשת זכור, וראה ר"ה ד"ט ע"ב, וראה היטב בשדי חמד כללים מערכת ג' אות ע"ז ופאת השדה מע' ג' סי' ז', שיו"ר הפאה מע' ג' אות ז', פאת השדה מערכת הח' כלל ל"ח, וכלל ט"ז, ובתשובת הרשב"א ח"א סי' צ"ג, וכן כמה קדמונים הקשו, דאין אפשר להתבטל אות אחת מן התורה, והכתיב לא תוסיפו על הדבר ולא תגרעו ממנו, והרדב"ז בחי"ב סי' תתכ"ח פי', דכונתם בזה שתרכבו להם השמחה והעונג עד שיהי' כל הימים שוים כמועדים עיי"ש, ובשד"ח כללים

ומיעט כבודו, ע"ש, וראה פסיקתא דבתי פכ"ב אל תהי רץ אחר שררה וכו' ע"ש, וראה שמו"ר פמ"ה, ויקרא דבה פרשה א', השפילתי היא הגבהתי הגבהתי היא השפילתי, וכמ"ש כשאני מגביה א"ע משפילים אותי, וכשאני משפיל את עצמי מגביהים אותי, שם"ד שם, כיו"ב, דחק ממקומך ב' ג' מושבות ושב, עד שיאמרו לך עלה, ואל תעלה שיאמרו לך רד, מוטב שיאמרו לך עלה עלה ואל יאמרו לך רד רד, ויקר"ד פרשה א' ה' אברד"ג פכ"ה ע"ש ובמפורשים, וראה ירושלמי מו"ק ב' ג' כע"ז, וראה עירובין ג"ד א', ומד' תהלים ט"ז ו', וראה משלי כ"ה ז' כי טוב אמור לך עלה מזה מהשפילך לפני נריב.

רע"ח כל התחלות קשות — פתגם שגור מאוד בפי כל, ולא נמצא רק במכילתא פ' יתרו, וילקוט שם רמז רע"ז ע"ש, ומובא ברש"י שמות י"ט כ"ה, וע' תוס' תענית י' ע"ב ד"ה פסיעה ע"ש.

רע"ט כל מה דעביד רחמנא לטב עביד — מאמר שגור בפי כל, ובצורה הזו לא נמצא אך ראה ברכות ט': אמר כל דעבדין מן שמיא לטב (ונ"א כל דעביד רחמנא לטב), ע"ש כ"פ, וראה סנהדרין ק"ח ב', גם זו לטובה ע"ש בנחום איש גם זו.

רפ' כל פטפוטיין בישין ופטפוטיין דאורייתא טבין — לא נמצא בצורה זו, אבל בירושלמי סוף ברכות איתא כל פיטטיא בישין ופיטטיא דאורייתא טבין, כל כדביא בישין וכדביא דאורייתא טבין, ע"ש, וראה שם גירסאות שונות, וראה אגדת שמואל פרשה א' ע"ש.

רפ"א כל שקר שאין בתחילתו אמת אינו מתקיים — סוטה מ"ט א', רש"י שלח י"ג כ', וזה א' ב' ב', והוא בהקדמת הוזהר: מאן רבעי למימר שיקרא יטול יסודא דקשט בקרמיתא ולבתר יוקים ליה שקרא, וראה וזה ב' רס"ו ב', רס"ד א', ג' קס"א ב'.

רפ"ב כל תלמיד חכם שאין בו דעה נבלה טובה ממנו — ויקר"ד א' ט"ז, ילקוט ויקרא רמז תכ"ט, המכוון בזה, כי הנבלה גגרה יעלה באשה

אחרי כי אין בה עוד רוח, והוא איש אשר רוח בו שקרא ושנה ולמד לפני חכמים, הכלם לא ידע להעלות באשו, ולהבאיש גם רוח התורה בעיני הבריות, כי הבריות אומרות, אשריהם לבנ"א שלא למדו תורה, וראה יומא פ"ו א' פלוני שלמד תורה דאיתם כמה מכוועדין מעשיו, וכמה מקולקלין דרכיו, ע"ש, וראה בס' אוצר לשון חכמים דף י"ב מש"ב בארוכה כע"ז.

רפ"ג כלי זיין לנצח מחרפו, הוא השתיקה — אולי לקוח משבת פ"ח ע"ב, ויומא כ"ג ע"א, וע' כלי יקר דברים (כ"ג י"ד), ופרד"י ח"א דף רצ"ד ע"ש, ובגניטין ל"ו ב' הנעליבין ואינם עולבין שומעים חרפתם ואין משיבים עליהם הכ' אומר, ואהביו כצאת השמש בגבורתו, ע"ש, וראה פרדס יוסף שמות דף כ"ט ש"כ שלא נמצא בצורה כזו בשום מקום, ע"ש ובפרד"י וישב רצ"ד מש"ב.

רפ"ד כלבו כן פיו — רש"י תולדות כ"ה כ"ז.

רפ"ה כמשחל בינותא מבצק — ערוך השלם שנמצא מושלים כזה, אבל בברכות ח' א', מו"ק כ"ה א', איתא כמישחל בינותא מחלבא ע"ש, וראה בהמ"ד א' קנ"ב ע"ש.

רפ"ו כסא של אליהו — (כסא הסנדק), וזה א' ר"ט ב', פד"א סוף פכ"ט, ילקוט יהושע ט"ז ע"ש.

רפ"ז כסף מטהר ממזרים — קידושין ע"א א', ומטמא כשרים, משלי ישראל ג' אלפים רל"ט.

רפ"ח כשר רגליו של חזיר — מאמר רגיל (כשר חזיר פיסל) ולא נמצא בש"ס, אבל ראה בר"ר פס"ה ויקר"ד פ"ג, וילקוט תהלים ר' תת"ל, בזה"ל: חזיר בשעה שהוא רובץ פושט טלפיו, כאומר: ראו שאני טהור, ע"ש ובנריב, וראה מד' תלים פ' ו', פסיקת' זוט' בראשית כ"ז ל"ד, ורש"י תולדות כ"ז ל"ד ע"ש.

רפ"ט כשתדבר למי שאין לו דעת הוא כמו שיערוך שולחן לשוכני עפר — ממסורי הפלוסופים פפדימ תרנ"ז, ב' ה', ונוסה אחר,

אדם אומר דבר מתוקן לר' טרפון, ה' אומר כפתור ופרת.

רצ"ט לא כל המרבה בזכירה מחכים — (החכמה אינה באה מן הזכרון) משלי י"ש אלף תתס"ח.

ש' לא מדובשך ולא מן עוקצך — במדב"ר כ"ט, מדרש תלים א'—כ"ב, תנחומא בלק ו', באבער ט', ורש"י בלק כ"ב—י"ב, ע"ש.

שא' לא מן הכל אדם זוכה ללמוד — שגור בפי כל, ולקוח מעירובין מ"ז ב', ושם הגי' „אין מן הכל.

שב' לויתן נותן לבהמות בסנפיריו ונחורו — ויקר"ד י"ג ג' תנחו' נצבים ד', וע' תנחו' שמיני ב', ילקוט ש' איוב מ', לעתיד לבא עושה (הקב"ה) סעודה לצדיקים מן הבהמה ולויתן ואין שם שחיטה, תנחו' שמיני במדב"ר י"ג ג', ב"ב ע"ה א', ובויקר"ד י"ג הנ"ל, וחכמים

אומרים זו שחיטה כשירה היא (בתמיה), ולא כך תנן בכל שוחטין חוץ ממגל קציר והמגירה והשינים, מפני שהם חונקין, אראב"כ אמר הקב"ה תורה חדשה מאתי תצא, א"ר ברכיה בשם ר"י, אריסטיון עתיד הקב"ה לעשות לעבדיו הצדיקים לעתיד לבא, וכל מי שלא אכל נבלה בעוה"ז זוכה לראותו לעוה"ב, הה"ד וחלב נבלה וחלב טרפה יעשה לכל מלאכה ואכול לא תאכלהו, בשביל שתאכלו ממנו לעת"ל, לפיכך משה מזהיר להם לישראל ואומר להם זאת החיה אשר תאכלו ע"ב, ובחי' הר"ל שם: אמר הקב"ה תורה חדשה מאתי תצא (ישע' ג"א), חידוש תורה מאתי תצא, כן צריך להיות, ור"ל: חידוש הוראת שעה עכ"ל, והשד"ח פאת השדה כללים ג' סי' ז' כ' בכונתו לפרש, שאין כונת המדרש שתשתנה המצוה שחלב נבלה אסור ולעתיד יהי מותר, דודאי גם לעתיד יהי אסור, ורק להוראת שעה הוא שיעשה הקב"ה שהצדיקים יתענגו אז תחת אשר עינו את נפשונם בעוה"ז לקיים מצות ה', וכי"מ ממדרש שרק לצדיקים יהי היתר זה, ולא לכל העולם, ואם ה' שינוי במצוה היו שוים בהיתר זה כל העולם, אלא ודאי, הוראת שעה היא

כשתדבר למי שאין לו דעה אתה דומה למי שישקה אילן יבש, ע"ש.

רצ' (אמדי אינשי) לא אכל האי אינש פיתא דחסה מן יומיה — על אדם שאין לו בינה, אומרים כן, שלא טעם פת חטין מימיו, מפני שפת חטים מחכימה, בר"ד ט"ו ח' ובמפורשים.

רצ"א לא דובים ולא יער — פתגם בפי העם, ולא נמצא כזה בש"ס, רק בסוטה מ"ז א', יש כיו"ב, לא יער הוה ולא דובים הוו ע"ש.

רצ"ב לא ה' ולא נברא — פתגם שגור בפי העם על שקר, דאה בבא בתרא ט"ז א', וראה פסיקת' דבתי פר' עשרת הרברות א' ו', ופסיקת' ר' כ"ה ג', תנרבא"ז ג': הכל ברא הקב"ה חוץ ממדת השקר, וראה ילקוט ש' בראשית רמז א' ג', ע"ש.

רצ"ג לא זוה השכינה מתוך הכותל, אעפ"י שהוא חרב — שמו"ד ב' ב', וראה תנחו' שמות י' וזה ב' ר' ע"ב, מעולם לא זוה שכינה מכותל מערבי של ביהמ"ק, [וראה עוד בהשטמות אות ט] (ט).

רצ"ד לא זוה שכינה מישראל בכל שבתות וי"ט אפי' שבתות דחול — וזה ג' קע"ט ב', ובניצוצי זהר כ' הגי' דחוץ לארץ תחת דחול ע"ש, [וראה עוד בהשטמות אות עח].

רצ"ה לא יאמן כי יסופר — רגיל מאוד בפי העם, ולקוח מחבקוק א' ה', לא תאמינו כי יסופר.

רצ"ו לא ידע אינש טעמא דמתיקא עד דטעים מריא — וזה פ' תזריע מ"ז ע"ב.

רצ"ז לא יאה מוותר על התורה — (לעשות מדעתו יותר ממה שצוותה התורה) סוף בא לידי בזיון, במדב"ר כ"א ו', תנחו' פנחס ג', וראה בספרי ח"ז ערך אין לאסור המתור.

רצ"ח לא ירד בני עמכם — כפתור ופרת, פתגם של ת"ח, ולקוח מבר"ר צ"א י"ב ובשעה שהי' אומר דבר בטלה (לר"ט) ה' אומר לא ירד בני עמכם, ושם קודם לזה בשעה שהי'

לצדיקים בלבד, זה אינו שינוי במצוה, ובירי משה שם כ' חירוש תורה מאתי תצא פי' הקב"ה הוא מתיר לשחוט גם בסנפירין, אבל לבני אדם אשר להם ניתנה התורה לצרף את לבבם ולקבוע בהם רחמנות להם אסור בסנפירין, כי הוא צער בעיז עכ"ל, ועי' שר"ח שכ' דאנ"כ לשון המדרש, אלא הלוייתן הוא השוחט עי"ש. וראה חת"ס (מובא בשר"ח הנ"ל) יורד סי' י"ט ד"ה ואמרתי, שכ', וע' בפי' הפייטן בקדרשת שחרית של פ' החודש, דמיתתי מדרש „שהקב"ה ישחוט שור הבור בסנפיריו של לוייתן ויתמחו הצדיקים הא תנן אין שוחטין במגרה, והקב"ה ישיב להם, תורה חדשה מאתי תצא, עי"ש, ואין הכוונה שיחדש תורה חדשה ודין חדש חלילה, אלא שאפילו אנן נמי נשחוט במגרה אם ה' אפשר לומר ברי לי שלא פגעתי ולא קרעתי אלא שאין אדם יכול לומר כן, ואפי' יאמר, לא מהמנינן לי' כי מי יכול לשער זה, אבל הקב"ה נשחט בעצמו יכול לומר ברי לי, וא"כ היינו תורה חדשה מאתי דוקא תצא, עכ"ל, ופי' הפייטן מסייע להירי משה הנ"ל, ושהקב"ה שוחט ורו"ק.

והשר"ח מביא מהפסגה קובץ ד' צד נ', שכ' בשם הה"ג אבד"ק הארדישץ ז"ל ודבריו סובבים על מאמר דובש שפתי ישנים שהקשה על הקרבן העדה בירוש' שבת סרפ ר"ע שכ' דאיכא מ"ד, דלוייתן דג טמא, רא"כ איך יעשה הקב"ה ממנו סעודה לצדיקים לעתיד לבא ועי' הביא ד' המוהרש"א בחי' אג' חולין סי' ז' ב' על ריב"ז שמוכיח מקרא דלוייתן הוא דג טהור, דאלי"כ איך יעשה ממנו סעודה, וכ' שכלב ארי' בחולין שם תי' ע"פ המדרש הנ"ל שא' הקב"ה תורה חדשה מאתי תצא, ועי"כ בעל המאמר שאם נתפוש ד' המדרש כפשוטו הוא נגד אמונתינו הק' שהתורה היא נצחית לא תתחלף בשום זמן, כבירושלמי מגילה פ"א ה"ה ושו"ת הרשב"א סי' צ"ג, ורדב"ז ח"ב סי' תרס"ז, ותרפ"ח שהאריכו, שח"ו שנתבטל הלכה או אות אחת מתוה"ק, והביא סוגיא דגדה ס"א ב' גבי מצוות בסילות לעת"ל, והעלה דמיש במדרש ה' מתיר אסורים שיתיר בהמות

הטמאות, וכן הענין של שחיטת לוייתן בסנפיריו, היינו לצדיקים שמתו ויעמדו בתחיה"מ דכיון דכשמתו נעשו חפשי מן המצוות, אף לאחר התחיה מותרים הם במה שנאסרו בחייהם, אבל הצדיקים החיים וקיימים לעת"ל, או הדור שילודו אח"כ חייבים בכל המצוות כי התורה ניצחית לא תקבל שום שינוי בשום זמן לעולמי עולמים, עישה"ט.

וראה היטב כאן ערך גיר הנשה וכו', למה נקרא שמו חזיר וכו', ולעת"ל הקב"ה מתיר וכו', וצדפם לכאן, כי לא דציתי לבא בירים שניות בר' סופרים במה שהארכתי כבר, עישה"ט ודו"ק. וראה היטב פרד"י שמיני דף קכ"ח עישה"ט.

שג) לחכימא ברמיזא, ולשטיא בכורמיזא — תרגום באגרוף בכורמיזא מדרש משלי כ"ב ט"ו, וראה לעיל אות קכ"ח.

דש) ליבא לפומא לא גלי פומא למאן גלי — מדרש תלים ט', קה"ד פי"ב, ילקוט ישעיה רמז תק"ז (שס"ז), ובסנהדרין צ"ט א' כיו"ב, ללבי גליתי וכו', עי"ש.

שה) לית דין ולית דיין (בתמיה) — לא נמצא בש"ס, דאה פסיקתא דרב כהנא פיסקא ח' וכי הותרה הרצועה לית דין ולית דין, כיו"ב ויקר"ד פכ"ח, קה"ד פי"א, וראה זהר מקץ דקצ"ו ע"ב, וכי הותרה רצועה למעבד בר נש כל מה דיכול עי"ש.

שו) לית לך מאן דנאים בלילה בערסיה דלא טעס טעמא דמותא — זהר וישב קפ"ד ע"ב, וישלח קס"ט ב', וראה זהר בראשית נ"ג ב', וראה ברכות נ"ז ב', שינה אחד מששים למיתה ע"ש.

שוז) לית תננא בלא אשא — פתגם העם, (עס גיבט ניכט דויך אהנע פיער), זהר נח ע' ע"א, נשא קל"ז ב' עי"ש, תרגום עשן, תננא שח) לכלי ריק קול הברה והמיה — מנחה חדשה ה', שגור בפי העם, ולקוח מב"מ פ"ח ב' איסתרא בלגינא קיש קיש קריא עי"ש. שט) א] למה נקרא שמו חזיר, שעתיד הקב"ה להחזירו לישראל — וע' באוה"ח עה"ת פ' שמיני (י"א כ'), ובתשו' רדב"ז ח"ב סי' תתכ"ח.